

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра педагогіки та психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
спеціальності 053 «Психологія»
на тему:

«Дослідження різних стилів виховання та їх наслідків для дітей»

Роботу виконала:

студентка групи ЗПС-21

Анна КЛИМЕНКО

Науковий керівник:

доцент кафедри педагогіки та
психології

Аліна ПАРАСЄЙ-ГОЧЕР

Буча

2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ САМООЦІНКИ ДИТИНИ	7
1.1 Типи та стилі сімейного виховання їх характеристики та вплив на розвиток особистості	7
1.2 Вплив стилю батьківського виховання на становлення особистості підлітка	12
1.3 Вплив сучасних соціокультурних чинників на батьківство в сучасному світі та Україні	21
Висновки до першого розділу	26
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ДІТЕЙ	28
2.1 Етапи організації дослідження та аналіз результатів за психодіагностичними методиками	28
2.2 Експериментальне дослідження впливу стилю сімейного виховання на особистість підлітка	32
2.3 Інтерпретація результатів дослідження	44
Висновки до другого розділу	47
3.1 Розроблення та реалізація тренінгової програми психокорекції стилів батьківського виховання з метою розвитку адекватної самооцінки підлітка	50
3.2 Оцінка ефективності тренінгу щодо покращення самооцінки в дітей підліткового віку	57
3.3 Практичні рекомендації для психологів з організації супроводу сімей з метою створення умов для розвитку здорової самооцінки в підлітків ...	60
Висновки до третього розділу	67
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ДОДАТКИ	81
---------------	----

ВСТУП

Актуальність теми. Інтерес до вивчення дитячо-батьківських відносин та стилів виховання, а також їхнього впливу на майбутнє життя дітей, завжди був важливою темою у світовій та українській психологічній науці. Багато дослідників визнали, що дитинство та процес виховання є критичними етапами, що визначають формування особистості та впливають на майбутнє кожної людини.

Стиль виховання можна визначити як спосіб взаємодії між батьками і дитиною, сукупність методів та прийомів, які застосовуються для впливу на поведінку та розвиток дитини. Цей стиль охоплює рівень опіки, контролю та емоційної підтримки, що існують в родині. Класифікація стилів батьківського виховання є багатогранною категорією, яка постійно змінюється і розвивається в залежності від сімейних умов і соціокультурного контексту.

Актуальність теми магістерської роботи «Дослідження різних стилів виховання та їх наслідків для дітей» обумовлена необхідністю глибшого розуміння впливу стилів виховання на розвиток дітей в умовах сучасного суспільства. Виховання дітей є важливим чинником, який визначає не лише їх психологічний і емоційний розвиток, а й впливає на формування соціальних та когнітивних навичок. Стилі виховання, зокрема авторитарний, ліберальний, авторитетний та відсутність виховання, мають різний вплив на розвиток особистості дитини, її адаптацію до соціуму, а також на формування її поведінки та емоційного стану.

Змінюються суспільні умови, зокрема, соціально-економічні, технологічні, а також зміни в системі освіти та культури, що вимагають більш гнучкого підходу до виховання. Батьки, вихователі та педагоги стикаються з новими викликами, такими як цифровізація, збільшення стресових навантажень на дітей,

зростання рівня тривожності, а також труднощі у встановленні ефективних меж і норм у вихованні.

У цьому контексті дослідження стилів виховання набуває особливої актуальності, оскільки від їх правильного вибору залежить не тільки психічне здоров'я дітей, але й їх здатність до адаптації в різних соціальних умовах, рівень самооцінки, здатність до вирішення конфліктів і досягнення гармонії в особистісному розвитку. Розуміння наслідків різних стилів виховання може стати основою для розробки рекомендацій для батьків, педагогів і соціальних працівників щодо оптимізації процесу виховання дітей, сприяння їх здоровому розвитку та гармонійному соціалізації.

Таким чином, тема дослідження є не лише теоретичною, але й практично важливою, оскільки результати можуть вплинути на покращення якості виховання та взаємодії з дітьми в різних соціальних контекстах.

Об'єкт дослідження – процес виховання дітей у сім'ї та його вплив на їхній розвиток і поведінку.

Предмет дослідження – різні стилі батьківського виховання та їхній вплив на психоемоційний розвиток дітей, формування їхніх особистісних якостей, поведінкових моделей та майбутнє соціальне функціонування.

Мета дослідження полягає в аналізі впливу різних стилів батьківського виховання на розвиток особистості підлітка, а також у розробці психолого-педагогічних рекомендацій для корекції стилів виховання в сім'ї з метою підтримки здорової самооцінки та гармонійного розвитку підлітків.

Завдання дослідження:

Проаналізувати типи та стилі сімейного виховання, визначити їх характеристики та вплив на розвиток особистості дітей.

Дослідити, як різні стилі виховання впливають на становлення особистості підлітка.

Оцінити вплив соціокультурних змін на батьківство в Україні та світі.

Організувати дослідження і проаналізувати отримані результати за допомогою психодіагностичних методик.

Провести експериментальне дослідження впливу стилю виховання на особистість підлітка.

Проаналізувати та інтерпретувати результати дослідження, оцінити показники особистісного розвитку підлітків.

Розробити та реалізувати тренінгову програму психокорекції стилів батьківського виховання для розвитку адекватної самооцінки підлітка.

Оцінити ефективність тренінгу в покращенні самооцінки у підлітків.

Розробити практичні рекомендації для психологів щодо супроводу сімей для створення умов для розвитку здорової самооцінки в підлітків.

Методи дослідження:

Теоретичні методи:

Теоретико-методологічний аналіз – вивчення та інтерпретація наукових підходів і концепцій, що стосуються теми дослідження.

Класифікація та систематизація наукових джерел – впорядкування і аналіз наукових праць, щоб виявити ключові аспекти стилів батьківського виховання.

Порівняння й узагальнення даних досліджень – порівняння різних підходів і теоретичних поглядів, узагальнення результатів попередніх досліджень.

Емпіричні методи:

Тестування – використання психологічних тестів для оцінки показників, таких як самооцінка та розвиток особистості підлітка.

Анкетування – опитування батьків і підлітків з метою збору даних про стиль виховання та його вплив на дітей.

Ми застосували наступні тести та опитувальники для дослідження впливу стилів батьківського виховання:

Тест «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» – використано для оцінки ставлення підлітків до батьків та впливу батьківської поведінки на розвиток підлітка.

Тест-опитувальник ставлення батьків до своїх дітей (А. Я. Варгою та В. В. Століним) – застосовано для дослідження ставлення батьків до дітей, включаючи рівень емоційної підтримки та методи виховання.

Опитувальник «Моя сім'я» – використано для оцінки атмосфери в родині та взаємодії між членами родини, що впливає на розвиток підлітка.

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні наукових знань про вплив різних стилів батьківського виховання на розвиток особистості підлітка. Результати дослідження допоможуть уточнити теоретичні підходи до вивчення стилів виховання та їх ролі у формуванні психологічних рис підлітків, а також сприятимуть розвитку концепцій щодо взаємодії батьків і дітей у сучасному суспільстві.

Практичне значення роботи полягає в розробці конкретних рекомендацій для психологів, педагогів та батьків щодо адаптації стилів виховання для створення здорового емоційного клімату в сім'ї та підтримки гармонійного розвитку підлітків. Крім того, результати дослідження можуть бути використані для створення програм корекції стилів батьківського виховання, спрямованих на покращення психологічного здоров'я дітей.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, підрозділів, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ САМООЦІНКИ ДИТИНИ

1.1 Типи та стилі сімейного виховання їх характеристики та вплив на розвиток особистості

Одним із важливих аспектів сімейних стосунків є те, як стиль виховання в родині впливає на формування особистості дитини. Це питання залишається актуальним, оскільки багато аспектів цієї теми ще не достатньо досліджені. Зокрема, мова йде про вплив сімейного виховання на розвиток у підлітків таких якостей, як впевненість у собі, відсутність страху припуститися помилки, позитивне ставлення до власних можливостей, переконаність у своїх поглядах тощо.

Сім'я відіграє ключову роль у створенні сприятливої морально-психологічної атмосфери, яка необхідна для гармонійного розвитку дитини. Саме в родині закладаються основи особистості — формуються моральні орієнтири, такі як розуміння добра і зла, справедливості, порядності, поваги не лише до матеріальних, а й до духовних цінностей. Унікальність сім'ї також у тому, що вона створює особливу систему взаємин між людьми, яка не лише захищає дитину від негативних впливів ззовні, а й допомагає їй адаптуватися до життя в суспільстві, забезпечуючи необхідні умови для її повноцінного розвитку [5].

Значення сім'ї як соціального інституту полягає насамперед у тому, що саме тут формуються основи характеру дитини, її інтересів, прагнень, здатності висловлювати власну думку, об'єктивно оцінювати свої вміння, спілкуватися з однолітками та дорослими, а також не боятися приймати самостійні рішення. У кожній родині існує свій стиль виховання — своя особлива модель спілкування між батьками та дітьми, яка проявляється у характерних словах, тоні, поведінці та способах взаємодії [3].

Розглянемо деякі з них. Так, традиційна класифікація стилів сімейного виховання, запропонована Д. Баумрінд. Вона містить наступні типи (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. – Традиційні типи сімейного виховання

Авторитарний стиль виховання передбачає жорстку дисципліну та повне підкорення дитини волі дорослого. Основою такого стилю є страх перед покаранням, а не взаєморозуміння чи повага. У таких сім'ях майже не беруть до уваги вік, індивідуальні особливості, інтереси чи бажання дитини. Це негативно впливає на розвиток важливих особистісних якостей — упевненості в собі, самостійності, здатності спілкуватися. Діти, які ростуть в авторитарних умовах, часто невпевнені, пасивні, їм важко знайти спільну мову з оточенням, вони емоційно вразливі та не вміють захищати свої інтереси. Або ж навпаки — можуть проявляти агресію, бути конфліктними та замкнутими [6].

Ліберальний стиль виховання характеризується повною свободою для дитини — їй майже не ставлять меж і обмежень. Батьки зосереджуються на тому, щоб дати дитині можливість вільно розвиватися, проявляти свою індивідуальність і творчість, вважаючи це запорукою її щастя та гармонійного формування особистості. Вони більше дають, ніж вимагають, уникають суворості, не наполягають на самостійності чи відповідальній поведінці, намагаються уникати будь-яких конфліктів. Проте така надмірна м'якість має наслідки: діти часто ростуть невпевненими, психологічно нестійкими, не готовими до викликів реального життя, іноді виявляють агресивність або мають схильність до емоційних розладів, як-от тривожність, фобії чи депресії [3].

Демократичний стиль виховання ґрунтується на любові, повазі, підтримці та взаємному розумінні між батьками й дітьми. У таких родинах важливе місце займає щире спілкування, увага до потреб дитини та помірні вимоги щодо

дисципліни. Батьки виступають не як командири, а як мудрі організатори сімейного життя: вони справедливі, послідовні, пояснюють свої вимоги, не вдаючись до тиску чи покарань, а спираються на довіру, обговорення та переконання. Вони заохочують самостійність і відповідальність, водночас слідкуючи за дотриманням правил. Такий підхід створює сприятливі умови для гармонійного розвитку дитини: вона росте впевненою в собі, здатною не піддаватися негативному впливу, добре ладнає з іншими та має високу самооцінку, повагу до себе і віру у власні сили [19].

Індиферентний стиль виховання — це такий тип стосунків у родині, коли батьки практично не виявляють зацікавленості у житті дитини. Вони можуть забезпечувати її базові потреби — їжу, одяг, житло — але не приділяють уваги емоційній стороні, спілкуванню чи вихованню. Такі батьки часто надто зайняті роботою, власними справами або проблемами, тому дитина залишається без належної уваги та підтримки. У результаті діти в таких сім'ях нерідко ростуть замкнутими, невпевненими в собі, відчують емоційну порожнечу, а іноді проявляють агресію або схильність до асоціальної поведінки [15].

Цікавим є також інший підхід до класифікації стилів сімейного виховання, в якому виділяють шість окремих типів:

Виховання за типом Попелюшки — коли дитину в родині ігнорують, ставляться до неї з холодом або навіть неприязню. Вона часто відчуває себе "зайвою" в родині, недолюбленою або несправедливо обділеною увагою та турботою.

Виховання постійною опікою — це ситуація, коли батьки надмірно контролюють дитину, постійно втручаються в її справи, не дають їй самостійно приймати рішення, захищаючи її навіть тоді, коли це не потрібно.

Виховання за типом кумира сім'ї — дитині надають надмірну увагу, захоплюються нею, ідеалізують, дозволяють усе. У такому випадку вона може вирости егоцентричною, не вміти зважати на інших та не звикати до обмежень.

Виховання байдужістю — подібно до індиферентного стилю, це ситуація, коли батьки не виявляють зацікавленості в житті дитини, не втручаються в її

проблеми, не дають підтримки чи порад, тобто майже не беруть участі у її вихованні.

Виховання подарунками — коли батьки намагаються компенсувати брак уваги чи часу за допомогою матеріальних благ, подарунків, купівлі речей, вважаючи, що так демонструють любов.

Виховання довірою — найбільш збалансований стиль, коли батьки щиро довіряють дитині, надають їй свободу в межах розумного, підтримують, допомагають, але й дозволяють самостійно вирішувати певні питання, що сприяє розвитку відповідальності, впевненості й зрілості[7].

Психолог А. Петровський запропонував власну класифікацію стилів виховання, в якій виділяється п'ять основних типів взаємодії батьків з дитиною:

Диктат — це коли батьки встановлюють жорсткі правила й вимагають їхнього беззаперечного виконання. Дитині не дозволяється виявляти ініціативу чи мати власну думку. Таке виховання ґрунтується на контролі, покараннях та авторитарному підході.

Опіка — у цьому випадку дитину буквально "огортають" турботою, не дозволяючи їй діяти самостійно. Батьки часто приймають рішення за неї, намагаються вберегти від будь-яких труднощів, що може заважати розвитку впевненості та самостійності.

Невтручання — коли дорослі відмовляються від активної участі у вихованні, надаючи дитині повну свободу. Вони не встановлюють меж і не цікавляться її справами. Це може призвести до відчуття покинутості або відсутності опори.

Паритет — передбачає рівноправні відносини між батьками й дитиною. Думка дитини враховується, обговорюються важливі питання, ухвалення рішень відбувається разом. Такий стиль підтримує розвиток самостійності та взаємоповаги.

Співпраця — це активна взаємодія, коли батьки виступають не керівниками, а партнерами дитини у процесі її розвитку. Вони підтримують,

допомагають, але й стимулюють до самостійних дій. Це найбільш гармонійний і ефективний стиль для формування здорової, впевненої особистості [15].

Стиль виховання в родині має вагомий вплив на формування особистості підлітка, зокрема на розвиток такої важливої якості, як впевненість у собі. Упевненість пов'язана з умінням самостійно контролювати свою поведінку, приймати рішення, визначати власні цілі та взаємодіяти з навколишнім світом. Саме вона впливає на рівень активності підлітка, його ставлення до себе, до інших людей та до життя загалом. Водночас такі стилі виховання, як авторитарний, ліберальний і байдужий, як правило, не сприяють формуванню сильної, впевненої в собі особистості з адекватною самооцінкою [6].

На відміну від інших стилів, демократичний підхід у вихованні створює сприятливі умови для розвитку особистості дитини. У таких стосунках між батьками й дитиною вона має змогу не просто переймати певні норми та способи оцінювання поведінки, а й самостійно їх випробовувати, осмислювати та робити частиною власного життєвого досвіду. Завдяки цьому дитина краще розуміє, чому саме ті чи інші правила важливі, і сприймає їх не як примус, а як особисто значущі [3].

Демократичний стиль виховання допомагає підліткам розвивати вміння адекватно оцінювати свої здібності, досягнення та знання, а також свої особисті якості. У таких родинях діти зазвичай більш відкриті та спонтанні. Вони не бояться приймати похвалу, можуть впевнено висловлювати свою думку, прямо показувати свої почуття і в цілому почуваються впевненими в собі та самодостатніми. Впевненість у собі у таких дітей базується на позитивній оцінці власних можливостей і здібностей, що дозволяє їм досягати важливих для них цілей і задовольняти свої потреби.

Отже, стиль сімейного виховання є важливим чинником у формуванні у дітей таких якостей, як впевненість у собі, готовність приймати помилки, а також здатність позитивно оцінювати свої можливості. Саме виховання в родині визначає напрям розвитку особистості дитини, її розуміння моральних цінностей, справедливості та взаємин з оточенням.

1.2 Вплив стилю батьківського виховання на становлення особистості підлітка

Підлітковий вік є важливим перехідним етапом між дитинством і дорослістю. У цей період відбуваються суттєві зміни в емоційній, психічній та інтелектуальній сферах особистості, що спричинені швидким ростом і розвитком дитини. Ці зміни, разом з новими психологічними і соціальними особливостями, є основою для формування більш зрілої самосвідомості, нових форм комунікації з однолітками та дорослими, а також потреби у самоствердженні. Такі фактори дозволяють виділяти підлітковий вік як окрему соціально-психологічну групу, з власними характеристиками, нормами і цінностями, які формують специфічну підліткову субкультуру. Ця субкультура впливає на подальше становлення особистості підлітка [3, с.107].

На сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення чітких вікових меж підліткового періоду. Дослідження минулого століття зазвичай визначали, що цей період починається у 12-13 років і закінчується у 14-15 років [10; 12]. Натомість більшість сучасних дослідників вказують на вікові межі від 10/11 років до 14/15 років [13; 16; 17].

У фізіологічному плані підлітковий вік характеризується швидким і нерівномірним розвитком організму та зростом. У цей період удосконалюється м'язова система та зміцнюється скелет. Однак нервова система ще не здатна довго витримувати постійні навантаження, що проявляється в частих коливаннях між сильним збудженням і загальмованістю [9, с.107].

У підлітковому віці відбуваються фізіологічні зміни, які впливають на поведінку дітей. Зокрема, знижується період активності головного центру кори головного мозку, що робить увагу менш стійкою. Це також зменшує здатність до точного диференціювання, уповільнюється реакція, а підліток може не одразу відповісти на запитання. Підкіркові процеси виходять з-під контролю кори головного мозку, що ускладнює регулювання емоцій, як позитивних, так і негативних. Крім того, ослаблюється дія другої сигнальної системи, що

позначається на мовленні — воно стає повільнішим і стереотипнішим. Також може знижуватись здатність сприймати звукову інформацію [16, с. 99-100].

Біологічне дозрівання та гормональні зміни є важливими передумовами психічного розвитку підлітка. Зміни у тілі, його пропорціях і функціях викликають у підлітка посилену увагу до свого зовнішнього вигляду. Виникає велика цікавість до власної зовнішності, а також підвищена чутливість до будь-яких відхилень від тих стандартів, які сформувалися у підлітка. Однією з характерних рис цього віку є схильність перебільшувати свої реальні чи вигадані фізичні недоліки і сильно переживати з цього приводу. Водночас активно формуються стереотипи поведінки, пов'язані з усвідомленням статі та соціальних ролей, що відповідають цій статі [13, с.155].

У підлітковому віці значно покращуються пізнавальні процеси та творча активність. Зокрема, активно розвивається логічна пам'ять, і підліток починає використовувати логічну, довільну та опосередковану пам'ять, заміщуючи механічну. Його мислення стає більш теоретичним, він починає оперувати абстрактними поняттями і термінами, що дозволяє йому логічно і абстрактно розмірковувати. Інтелектуалізація чуттєвого сприйняття дозволяє підліткові визначати причинно-наслідкові зв'язки, зокрема в процесі сприйняття інформації.

З розвитком інтелекту зростають й інші пізнавальні функції, зокрема увага. Вона стає більш контрольованою та довільною, підліток здатний ефективно розподіляти її між різними завданнями. Також зростають об'єм, стійкість і інтенсивність уваги. Уява підлітка активно бере участь у пізнанні світу, він не лише засвоює знання, а й формує емоційне ставлення до подій, що відбуваються.

Одним із основних новоутворень цього віку є становлення самосвідомості. Підлітки починають відчувати себе дорослими, а рефлексія стає важливою частиною їх розвитку. Це внутрішнє осмислення дозволяє підліткові краще розуміти себе та своє місце в оточуючому світі.

Самосвідомість у підлітковому віці дозволяє глибше осмислювати навколишній світ і взаємини з іншими людьми. Підлітки прагнуть визнання своєї

самостійності і рівноправності як з дорослими, так і з однолітками, хоча соціальні, інтелектуальні та фізичні умови для цього ще не повністю сформовані.

Незважаючи на те, що об'єктивно підлітки ще не є дорослими, їх суб'єктивне відчуття дорослості проявляється через такі характеристики:

Бажання незалежності та суверенітету, потреба в повазі до своїх особистих меж і таємниць. У вирішенні проблем вони все частіше орієнтуються на своїх ровесників.

Переосмислення ставлення до навчання: підлітки починають прагнути до самоосвіти, але можуть проявляти байдужість до шкільних оцінок і окремих навчальних дисциплін.

Романтичні стосунки з однолітками протилежної статі, що часто є вираженням прагнення до дорослості, зокрема через побачення і спільне дозвілля.

Важливість зовнішнього вигляду, манер і стилю, часто підлітки намагаються копіювати своїх кумирів у способі одягу і поведінці.

Загалом, підлітковий вік є періодом значних змін, які поєднують фізіологічні та психологічні процеси. Відчуваючи зміни в своєму тілі, підлітки починають вважати себе дорослими, що часто проявляється у більшій активності та часом необґрунтованій самовпевненості.

Загалом, підлітковий вік можна охарактеризувати такими психосоціальними особливостями, які є результатом досліджень різних вчених:

Почуття дорослості та незалежності. Підлітки прагнуть звільнитися від опіки дорослих, заперечуючи свою залежність від них. Вони намагаються розширити межі дозволеного і зменшити вплив батьків на своє життя. Коли дорослі намагаються обмежити їх, підлітки часто відповідають протестом та непокорю.

Зростаюча важливість однолітків. У цьому віці спілкування з однолітками стає головною діяльністю. Підлітки прагнуть знайти своє місце в колективі, встановлюючи рівноправні стосунки з іншими. Спілкування з друзями часто є емоційно насиченим.

Початок статевого дозрівання. Відчуття статевого потягу призводить до підвищеної уваги до власної зовнішності. Якщо підліток не отримує взаємних симпатій або не приймає своє тіло, це може негативно вплинути на його самооцінку.

Розвиток самосвідомості. Самооцінка підлітка формується через взаємодію з важливими для нього людьми. Від цього залежить його ставлення до себе та рівень прагнень, який він ставить перед собою.

Ці психосоціальні зміни в підлітковому віці є ключовими для формування особистості та взаємин з оточуючими[3; 4].

Отже, можна сказати, що підліток вже усвідомлює себе як не дитину, відзначаючи значні зміни в своєму фізичному та статевому розвитку. Водночас він починає відчувати потребу брати участь у соціальному житті, допомагати в родині та школі. Соціальна активність в цьому віці полягає в здатності підлітка виконувати завдання, важливі для суспільства, і робити внесок, який буде значущим для інших та для нього самого, сприяючи розвитку важливих соціальних якостей особистості. Підлітки прагнуть долучитися до дорослого життя, часто через наслідування.

Стосунки підлітків з батьками мають двоїстий характер: з одного боку, вони вимагають визнання свого рівноправ'я з дорослими, а з іншого — потребують їхньої уваги та підтримки, протестуючи проти надмірного контролю. Підлітковий вік — це не лише період фізичних змін, але й етап когнітивного розвитку, де важливою частиною є пізнання себе. Тому дуже важливо, щоб у підлітка сформувалася адекватна «Я-концепція», що допоможе йому зрозуміти свою особисту ідентичність та роль у суспільстві.

В. Поліщук зазначає, що в підлітковому віці рівень тривожності може зростати, що пов'язано з розвитком самооцінки. У цей період підлітки схильні сприймати навіть нейтральні ситуації через призму того, як вони впливають на їхню особистість. Це може викликати тривогу, страх чи занепокоєння. Однак одночасно з цим у підлітків активно розвивається здатність до саморегуляції, вони починають краще контролювати свою поведінку, емоції та почуття.[18].

Р. Чіп вважає, що здатність підлітків змінювати уявлення про свої особисті якості залежить від розвитку їхньої здатності до абстрагування. З віком посилюється інтеграція та цілісність їхнього «образу Я», хоча цей процес починається дещо пізніше, ніж розвиток абстрактного мислення. Підлітки починають описувати себе більш послідовно і структуровано, порівняно з молодшими дітьми. Однак, через невизначеність рівня своїх прагнень і труднощі переходу від зовнішньої оцінки до самооцінки, у них виникають внутрішні протиріччя в самосвідомості, що, в свою чергу, стають основою для подальшого розвитку[26].

Формування особистості — це процес, у ході якого людина розвиває свої індивідуальні та соціальні якості через різні види діяльності. Це постійний і безперервний процес, що триває протягом усього життя.

І. Бех підкреслював, що процес формування особистості є безперервним і складається з кількох етапів, кожен з яких має свої особливості. Ці етапи змінюються один за одним і залежать від конкретних умов та обставин, в яких знаходиться людина[2].

Формування особистості — це процес виникнення та трансформації нових потреб і мотивів. В цьому процесі розвивається здатність до цілеутворення, а також зростає складність та різноманітність дій, які виконує людина. В результаті ці дії можуть привести до виникнення конфліктів між старими мотивами та новими цілями. Це призводить до зміни ієрархії мотивів, виникнення нових цілей і типів діяльності. Старі цілі втрачають свою значущість і, як правило, або зовсім припиняються, або перетворюються в автоматизовані дії, які вже не мають особистісного змісту [8].

В. Поліщук визначає формування особистості як процес, що проходить кілька основних етапів, які ведуть до виникнення різних рівнів особистості:

Рівень рольових соціальних значень — цей рівень більше відображає соціальне середовище, в якому особистість функціонує, а не саму особистість. Він стосується соціальних ролей, які виконують люди в суспільстві.

Рівень диспозиційної структури особистості — це рівень, який описує соціальний характер особистості і складається з кількох шарів:

Шар несвідомих ціннісних орієнтацій та установок, які впливають на поведінку без свідомого усвідомлення.

Шар свідомо прийнятих значень, що стосуються цінностей і переконань, які особистість усвідомлює і приймає.

Шар свідомо культивованих значень, до яких особистість активно ставиться і формує їх відповідно до своїх життєвих переконань.

Глибинний шар ціннісних орієнтацій, які визначають життєву філософію людини і впливають на всю її діяльність, не обмежуючись конкретними видами діяльності[18].

Д. Фельдштейн підкреслював, що перехід від дитинства до дорослості є складним і часто драматичним етапом, що характеризується суперечливістю соціального розвитку. З одного боку, цей період проявляється в дисгармонії особистості, виражених негативних і демонстративних вчинках, зміні інтересів і вподобань, іноді агресивних або радикальних, а також протестах проти встановлених норм і правил дорослих. З іншого боку, підлітковий вік також приносить багато позитивних змін: підліток стає більш самостійним, його стосунки з однолітками і дорослими стають глибшими і різноманітнішими, розширюється сфера діяльності, змінюється ставлення до себе і до інших. Це також час, коли підліток починає усвідомлювати свою роль у суспільстві, збудовуючи нову соціальну позицію[11].

Вплив сім'ї на розвиток особистості підлітка є надзвичайно важливим, оскільки сімейні зв'язки формують основи його емоційного благополуччя. Взаємна прихильність у родині не лише сприяє розвитку здорових взаємин у майбутньому, але й забезпечує підлітку відчуття безпеки та стабільності, що є критично важливим для його особистісного зростання [22].

Крім природних факторів, які впливають на соціалізацію підлітків у родині, батьки виконують важливу роль у формуванні особистості своїх дітей. Вони не лише передають моделі поведінки, а й створюють умови для розвитку

власних поглядів, переконань і ідей у підлітка. Через педагогічні ситуації, в яких підліток має можливість проявити себе, батьки допомагають йому здобувати життєвий досвід. Також важливу роль у формуванні поведінки відіграє дисципліна, адже заохочуючи або засуджуючи певні вчинки, батьки можуть суттєво вплинути на розвиток поведінкових звичок. Хоча з віком ступінь свободи підлітка збільшується, і батьки повинні поступово відступати, їхня участь у житті дитини не повинна бути повністю зведена до мінімуму. Відсутність уваги з боку батьків може призвести до асоціальної поведінки, оскільки підліток може відчувати незадоволення відсутністю любові та прихильності [23, с. 157].

Зміст і ефективність сімейного виховання значною мірою залежать від особистісних ресурсів, які є в родині. Це включає склад сім'ї та характеристики старших членів родини, такі як їхнє здоров'я, характер, рівень освіти, захоплення, інтереси, цінності, соціальні установки та рівень амбіцій. Усі ці фактори разом формують атмосферу та умови для розвитку і виховання дітей у родині [21].

Рівень освіти, соціальний статус, ціннісні орієнтації та амбіції батьків значною мірою визначають стиль та цілі сімейного виховання. Якщо батьки не готові до змін у розвитку своїх дітей, дотримуються авторитарного стилю виховання і не забезпечують потреби підлітка в любові та розумінні, це може призвести до порушення дитячо-батьківських відносин. Це також може проявлятися у суперечностях, коли батьки вимагають від дітей просоціальної поведінки, але самі її не демонструють, що створює дистанцію між ними.

Психологи виділяють кілька причин цих проблем. Одна з основних — педагогічна несумісність батьків, адже багато хто з них не має чітких уявлень про правильне виховання. Виховання дітей — це складний процес, але багато батьків, маючи ілюзії про власну обізнаність через свій досвід, починають виховувати дітей без належної підготовки. Це призводить до того, що з часом стосунки між батьками та дітьми погіршуються, і діти шукають нові форми взаємодії в іншому середовищі.

Інша причина — використання жорстких методів виховання, які викликають у дітей страх, ненависть або зневагу до батьків. В результаті це може призвести до повного відчуження та ворожнечі між батьками і дітьми.

Стиль взаємин між підлітком і батьками має значний вплив на розвиток особистості та на формування його ставлення до інших людей. Проблеми у стосунках з батьками можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для психічного розвитку підлітка.

Позитивні наслідки включають ранню соціальну адаптацію та відповідальність за своє життя, вміння знаходити компроміси у конфліктах з батьками, розвиток здатності розуміти почуття інших людей, а також корекцію характеру, що допомагає у соціалізації.

Однак негативні наслідки можуть бути серйознішими: емоційні травми, які можуть мати довготривалі наслідки; підвищена ймовірність виникнення залежностей; перенесення проблем, що виникли у батьківській сім'ї, на майбутні відносини з партнером та іншими людьми; відмову від сімейних цінностей та прихильність до норм, які пропагують асоціальні групи [14].

Неблагополуччя в сім'ї може призвести до девіантної поведінки не тільки у дітей, а й у дорослих членів сім'ї, що викликає так звану співзалежність. Така ситуація, коли виникає неблагополуччя в родині, часто посилюється іншими негативними факторами з зовнішнього середовища, що сприяє ненормативній поведінці. Крім того, у таких сім'ях можуть виникати не лише проблеми у дитячій поведінці, але й соціальна активність батьків та їх психічний стан змінюються, що впливає на їхнє повсякденне життя.

Одним з найбільш серйозних наслідків неблагополуччя в сім'ї є насильство, яке може проявлятися у різних формах — від фізичного та психологічного насильства до економічного та сексуального. Насильство може бути спрямоване як на одного члена сім'ї, так і на дітей з боку дорослих. Науковці визначають чотири основні види домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. Соціальні наслідки такого насильства мають

подвійний характер: з одного боку, вони завдають шкоди суспільству, а з іншого – серйозно впливають на саму дитину.

Діти, які пережили насильство чи жорстоке поводження, стикаються з серйозними проблемами під час соціалізації. Вони часто не можуть належно взаємодіяти з однолітками, у них порушується структура стосунків з дорослими, і вони мають дефіцит знань та навичок, що допомагають їм інтегруватися в соціальну групу. Їм бракує соціальної компетентності, що ускладнює їхнє включення у середовище підлітків. Такі підлітки часто обирають компанії, де панує асоціальна поведінка, що може поєднуватися з кримінальним способом життя і залежністю від наркотичних речовин [1, с.57].

Соціальні сироти — це діти, які, хоча й мають біологічних батьків, але з різних причин (соціальних, економічних, моральних чи фізичних) фактично позбавлені належного піклування та уваги з їхнього боку. Ці діти не отримують необхідної підтримки та опіки, навіть якщо формально залишаються в родині [2, с. 121].

В. Кривошея виділяє кілька внутрішньосімейних факторів, які впливають на поширення негативних явищ: це безвідповідальність батьків у виконанні своїх обов'язків, зловживання алкоголем і наркотиками, а також участь батьків у злочинній діяльності та прояви агресії в їхній поведінці [18].

Загальнодержавні фактори, що сприяють поширенню соціального сирітства та безпритульності, включають бідність сімей, які виховують дітей, відсутність ефективних соціальних програм для підтримки цих сімей, а також зростання рівня смертності та психічних захворювань серед населення. Порушення психічного, морального та фізичного здоров'я проявляється у таких формах: психологічні розлади (нервозність, почуття самотності, депресія, суїцидальні думки), соматичні симптоми (біль у спині, головний біль, проблеми з животом), а також психологічна дезадаптація — неспроможність розвинути як повноцінній індивідуальності, яка б відповідала соціальним вимогам [1, с.60].

1.3 Вплив сучасних соціокультурних чинників на батьківство в сучасному світі та Україні

Сучасний світ переживає швидкі зміни в соціокультурних процесах, що також впливають на батьківство. Технологічні інновації, глобалізація, зміни в сімейних структурах, трансформація гендерних ролей і вплив медіа і соціальних мереж — усе це створює нові виклики та можливості для батьків як в Україні, так і у світі. Наприклад, глобалізація сприяє культурному обміну, що може змінити підходи до виховання дітей, зокрема, в аспекті прийняття різноманітності та інклюзивності. Однак такі зміни також можуть спричиняти конфлікти між традиційними виховними цінностями та новими глобалізованими підходами.

Зростання числа одиноких батьків, розлучень і нових форм сімейних відносин вимагає від батьків адаптації до нових умов. Це включає боротьбу зі стигматизацією та надання емоційної підтримки дітям у складних сімейних ситуаціях. Зміщення гендерних ролей робить менш чіткими межі між «материнськими» і «батьківськими» обов'язками, що відкриває можливості для обох батьків активно брати участь у вихованні дітей, але також може створювати невизначеність у тому, яких саме ролевих очікувань слід дотримуватись [20].

Сьогодні є кілька важливих чинників, що значно впливають на батьківство. Одним з найсуттєвіших є війна, що, на жаль, стала серйозним випробуванням для нашої країни. Однак не менш важливим є вплив інтернет-простору на батьківство, який ми також повинні враховувати в умовах сучасного світу. Якщо говорити про Україну, то батькам важливо бути гнучкими та інформованими, щоб успішно виховувати дітей у швидко мінливому соціокультурному середовищі. Водночас необхідно знаходити баланс між збереженням культурних традицій і адаптацією до нових викликів, щоб сприяти розвитку дітей як відповідальних, самостійних і щасливих особистостей [20].

Аналізуючи сучасні дослідження, можна виділити кілька ключових аспектів, через які інтернет-простір та соціальні мережі впливають на формування батьківської компетентності та загальне уявлення про батьківство.

Інтернет і соціальні мережі можуть популяризувати ідеї про раннє вступлення в статеві стосунки серед молоді, що змушує батьків задумуватись над тим, як правильно вести розмову про сексуальну освіту своїх дітей.

Легкий доступ до особистої інформації через соціальні мережі може призвести до менш обережного ставлення до приватного простору і відносин, що також впливає на батьківські підходи до виховання.

В мережах часто зустрічається агресивний контент, що може спонукати батьків переглянути свої методи виховання, щоб уникнути наслідування такої поведінки.

Соціальні мережі часто формують ідеалізоване уявлення про сімейне життя, що може створювати у батьків нереалістичні очікування від своїх родин та ідеального батьківства.

Інтернет може ускладнювати взаєморозуміння та довіру між батьками і дітьми, оскільки доступ до цифрового світу може ставати бар'єром у відносинах і викликати нові труднощі у спілкуванні [20].

Ці аспекти показують, наскільки важливим є критичне ставлення до використання інтернет-ресурсів і соціальних мереж у сфері батьківства. Чи завжди вплив соцмереж на сімейне життя є негативним? На нашу думку, це не завжди так. Все залежить від мотивації, цілей і моральних цінностей користувачів. Соціальні мережі можуть бути корисними для вивчення думок і інтересів членів сім'ї, друзів або знайомих, а також для обміну важливими подіями. Проте важливо вміти розрізняти, коли показ особистого життя стає маніпулятивним або має нечесні цілі.

Позитивні пости про сімейне життя або мотиваційна підтримка можуть створювати сприятливу атмосферу і позитивно впливати на стосунки. Сучасні комунікаційні інструменти, зокрема соцмережі, можуть бути зручним засобом для обміну радісними моментами життя, взаємної підтримки та святкувань.

Проте, якщо соціальні мережі використовуються надмірно або неумісно, це може призвести до негативних наслідків, таких як порушення довіри між партнерами чи виникнення конфліктів через приховане спостереження. Тому

важливо встановити чіткі правила користування соцмережами в сім'ї, щоб уникнути таких труднощів.

Щодо другого важливого чинника – війна в Україні значно змінила життя людей, впливаючи на їхній психоемоційний стан, стосунки в родині та фінансове становище. Спостереження соціологів показують, що цей конфлікт також серйозно змінив традиційну роль жінки в сім'ї[20].

Внаслідок воєнних подій жінки стали активними учасниками багатьох аспектів сімейного життя та соціальної діяльності. Вони активно долучаються до ініціатив, спрямованих на підтримку військових, реабілітацію поранених та допомогу родинам, що постраждали від війни. Змінюється сприйняття ролі жінки в суспільстві: вона стає символом сили, витривалості та рішучості. Проте війна також приносить нові виклики у сімейне життя, змушуючи жінок виконувати додаткові обов'язки та приймати нові відповідальності. Тому важливо забезпечити підтримку жінок, надаючи їм необхідні ресурси та умови для успішного впорядкування сімейних відносин в умовах воєнного часу. Для того щоб краще зрозуміти вплив війни на життя та світогляд жінок, які є дружинами військовослужбовців, жінками-войовницями та біженками, що повернулися з-за кордону, компанія Gradus Research провела дослідження на замовлення Університету Східної Англії [25].

Це дослідження було спрямоване на вивчення того, як війна вплинула на життя жінок, зокрема на їх світосприйняття та особисті переживання, пов'язані з пережитим досвідом воєнного конфлікту та адаптацією до цивільного життя. Згідно з результатами, найбільші зміни спостерігаються серед дружин військовослужбовців. Більшість респонденток відзначили значне зростання фінансових зобов'язань, більшу відповідальність за дітей та активніший підхід до планування сімейного життя. Жінки-воєначальники також відчули значні зміни: багато з них стали більш залученими до фінансових питань родини та планування її майбутнього. Жінки, які повернулися з-за кордону, пережили менш значні зміни, проте деякі з них активно включились у виховання дітей та планування родинного життя. Варто зазначити, що велика кількість жінок

опинилася в складних умовах, коли вони стали самостійно виконувати функції підтримки сім'ї, від догляду за дітьми до фінансового забезпечення, особливо якщо вони були у декретній відпустці або їхні чоловіки перебували на фронті [25].

Війна має значний вплив на демографічну ситуацію в Україні, зокрема призводить до зменшення народжуваності. Задовго до 2022 року в країні вже спостерігалася тенденція до зниження народжуваності, і з початком війни цей процес лише посилювався. Кожен конфлікт викликає своєрідну "демографічну хвилю", і зараз ми також стикаємося з її наслідками. Багато людей обирають стратегію відкласти народження дітей на час, коли ситуація стане більш стабільною, зазвичай маючи на увазі мирний час.

Соціологічні дослідження показали, що серед молоді є дві основні точки зору щодо народження дітей під час війни. Перша група вважає це безвідповідальним кроком через ризики і фінансові труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною в умовах війни. Друга група, зокрема серед дружин військовослужбовців, вважає, що народження дітей під час війни є важливим актом відповідальності та продовження роду, навіть незважаючи на усі труднощі і небезпеки, пов'язані з війною. Вони вважають, що дитина є сенсом життя та символом надії на майбутнє[25].

Після перемоги та відновлення миру можна очікувати, що багато людей, які відклали народження дітей через умови війни, здійснять це бажання. Це може стати своєрідним компенсаційним ефектом, який часто спостерігається після соціальних потрясінь, коли люди намагаються відновити те, що було втрачено або відкладено через обставини.

Однак варто зазначити, що серед тих, хто виїхав за кордон, є чимало молодих дівчат та матерів з дітьми. І хоча з високою ймовірністю матері повернуться в Україну, коли ситуація в країні стане більш безпечною, ситуація з молодими дівчатами може бути іншою. Багато з них вже адаптуються до нового життя за кордоном, вивчають іншу мову, знаходять хорошу роботу та навіть

можуть зустріти нові стосунки. Це може призвести до того, що вони не захочуть повертатися, адже для них новий дім буде вже в іншому місці серед інших людей.

Особливо важливим є вплив війни на підлітків. Вони переживають складний період фізіологічного та психологічного розвитку, що включає статеве дозрівання, зміни у самосвідомості і формування самооцінки. Війна вносить додатковий стрес у їхнє життя, ускладнюючи вже й без того кризовий етап розвитку. Підлітки переживають емоційні потрясіння, намагаючись знайти баланс між новими почуттями і дорослішанням. Відновлення після такого стресу потребує значних зусиль і підтримки, щоб допомогти їм подолати труднощі війни і знайти спокій у своєму житті[24].

Сприятливе соціо-екологічне середовище має велике значення для розвитку психологічної стійкості підлітків під час війни. Це важливо враховувати при розробці програм допомоги тим, хто постраждав від конфлікту. Соціоекономічна модель Бروفенбренга, яка охоплює мікросистему, мезосистему і макросистему, описує три рівні взаємодії, на яких можна впливати на розвиток підлітка. Важливо працювати як з сім'єю, так і з однолітками та школою, враховуючи культурні та соціальні особливості. Такий комплексний підхід допомагає створити середовище, яке сприяє розвитку резилієнтності і допомагає підліткам долати труднощі, з якими вони стикаються під час війни.

Зокрема, сімейне виховання є ключовим фактором у формуванні стійкості підлітків, особливо в умовах війни. Перший рівень моделі Бروفенбренга — мікросистема — включає взаємини підлітка з батьками. Якщо ці стосунки будуються на довірі, близькості та взаємній підтримці, це позитивно впливає на психічне здоров'я та здатність справлятися зі стресом. Наукові дослідження підтверджують, що емоційний зв'язок з батьками є важливим чинником для успішного подолання труднощів. Діти, які ростуть в атмосфері любові і підтримки, розвивають високу самооцінку і здатність справлятися з життєвими викликами. Така позитивна сімейна атмосфера дає підліткам впевненість у собі та допомагає їм долати труднощі війни [24].

Отже, важливо створювати позитивний емоційний зв'язок у сім'ї та підтримувати здорові взаємини, що сприяє розвитку стійкості підлітків під час війни. Діти, яких виховують у демократичному стилі, здатні краще справлятися з важкими ситуаціями, ніж ті, кого виховують за іншими методами. Хоча наша країна переживає складні часи, великі випробування часто призводять до змін на краще, і ми обов'язково зможемо відновити все, що було втрачено.

Висновки до першого розділу

Типи та стилі сімейного виховання відіграють ключову роль у формуванні особистості дитини, впливаючи на її емоційний стан, поведінкові реакції, самооцінку та здатність до соціальної адаптації. Серед основних типів виховання виділяють демократичний, авторитарний, ліберальний (потворливо-поблажливий) та байдужий (індиферентний).

Демократичний стиль ґрунтується на взаємоповазі, підтримці, відкритому спілкуванні та розумному контролю. Діти у таких сім'ях виростають емоційно стабільними, впевненими в собі, здатними до самостійного прийняття рішень та відповідальності.

Авторитарний стиль характеризується жорстким контролем, високими вимогами та відсутністю емоційної підтримки. Така модель виховання може призвести до розвитку тривожності, пасивності або навпаки – агресії, труднощів у самореалізації та побудові міжособистісних стосунків.

Ліберальний стиль передбачає надмірну поблажливість, відсутність чітких правил і меж. У таких умовах дитина часто виростає інфантильною, з низькою здатністю до саморегуляції та відповідальності, схильною до імпульсивної поведінки.

Байдужий стиль виявляється у недостатній увазі до потреб дитини, емоційному відстороненні та нехтуванні батьківськими обов'язками. Це може спричинити порушення емоційного розвитку, дефіцит довіри, самотність та соціальні труднощі.

Таким чином, стиль сімейного виховання суттєво впливає на психологічний комфорт дитини, її самооцінку, соціальні навички та майбутній життєвий шлях. Найбільш сприятливим для розвитку особистості є демократичний стиль, який поєднує любов, підтримку і чіткі правила.

Стиль батьківського виховання відіграє ключову роль у становленні особистості підлітка, формуючи його цінності, самооцінку, рівень емоційної стабільності та соціальну поведінку. Авторитарний стиль, що ґрунтується на суворій дисципліні та контролі, може призвести до зниження самооцінки, розвитку тривожності або, навпаки, агресивності. Ліберальний стиль, за якого дитині надається надмірна свобода без чітких меж, часто сприяє формуванню безвідповідальної чи інфантильної поведінки. Найбільш сприятливим для розвитку особистості є демократичний стиль, який поєднує вимогливість із підтримкою та повагою до думки дитини. Він сприяє формуванню самостійності, відповідальності та впевненості у собі. Таким чином, стиль виховання визначає емоційний клімат у сім'ї, що безпосередньо впливає на психологічний розвиток і соціальну адаптацію підлітка.

Сучасне батьківство зазнає значного впливу соціокультурних чинників, що формують нові підходи до виховання, ролей у сім'ї та взаємин між батьками й дітьми. Глобалізація, інформаційні технології, урбанізація, економічна нестабільність, а також зміна ціннісних орієнтацій суспільства суттєво трансформують уявлення про батьківські обов'язки. У сучасному світі спостерігається зростання індивідуалізму, переосмислення гендерних ролей, активне залучення жінок до професійної діяльності, що впливає на структуру та функціонування сім'ї. В Україні додатковими чинниками є досвід військового конфлікту, трудова міграція, соціальна нестабільність і зростання психологічного навантаження на батьків. Це часто призводить до змін у стилях виховання, збільшення емоційної дистанції між поколіннями або, навпаки, до гіперопіки. Разом із тим, сучасне українське суспільство поступово розвиває культуру усвідомленого батьківства, акцентуючи увагу на емоційній підтримці, партнерстві у вихованні та розвитку дитини в умовах нових реалій.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ДІТЕЙ

2.1 Етапи організації дослідження та аналіз результатів за психодіагностичними методиками

Метою даного дослідження є вивчення впливу стилів батьківського виховання на емоційний розвиток, поведінкові особливості та соціальну адаптацію дітей з метою формування конструктивних підходів до виховання в сімейному середовищі.

Актуальність теми зумовлена тим, що саме стиль виховання, обраний батьками, значною мірою визначає особистісне становлення дитини, її ставлення до себе та інших, рівень тривожності, впевненість у собі та адаптивні здібності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до вивчення стилів батьківського виховання та їхньої класифікації.
2. Дослідити вплив різних стилів виховання на психологічні та поведінкові характеристики дітей, зокрема на самооцінку підлітків.
3. Провести емпіричне дослідження з виявлення переважаючих стилів виховання у сім'ях та їхнього зв'язку з особливостями дітей.
4. Розроблення та реалізація тренінгової програми психокорекції стилів батьківського виховання з метою розвитку адекватної самооцінки підлітка
5. Оцінити ефективність тренінгу на основі повторного вивчення змін у стані дітей.

У дослідженні взяли участь 30 учнів 9 класу закладу загальної середньої освіти _____ віком від 14 до 15 років.

Усі учасники перебувають у періоді активного психологічного становлення, коли формується здатність до критичної оцінки батьківських установок, зростає потреба у самостійності та змінюється характер взаємодії з

дорослими. Такий вік є особливо чутливим до впливу стилю виховання, тому вибірка є релевантною для поставлених цілей дослідження.

Вибірка була сформована з урахуванням різних типів сімей: повні сім'ї, неповні сім'ї та сім'ї з одним біологічним та одним соціальним батьком (вітчим, мачуха), що дозволяє аналізувати не лише стиль виховання, а й вплив родинної структури на емоційне сприйняття батьків.

Перед початком дослідження було забезпечено дотримання етичних норм: усі підлітки дали добровільну згоду на участь, а також була отримана інформована згода від їхніх батьків або законних представників.

Дослідження передбачає реалізацію трьох основних етапів:

Констатувальний етап – включає аналіз наукових джерел, визначення теоретико-методологічних засад дослідження, а також проведення первинної діагностики стилів виховання та психоемоційного стану дітей з метою виявлення наявних проблем та особливостей.

Формувальний етап – передбачає розробку й реалізацію психолого-педагогічного впливу, а саме тренінгової програми психокорекції стилів батьківського виховання з метою розвитку адекватної самооцінки підлітка.

Контрольний етап – включає повторну діагностику з метою виявлення змін, які відбулися в результаті реалізації формувального етапу, аналіз отриманих результатів, узагальнення висновків та формулювання практичних рекомендацій.

У даному дослідженні ми застосували наступні методики:

Тест «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» за методикою Шафера Е. за модифікації Матейчика З. та Ржичана П. Розроблений тест є важливим інструментом для дослідження взаємин між батьками та підлітками. Модифікація цієї методики, виконана З. Матейчиком та П. Ржичаном, дозволяє ще точніше оцінити рівень взаєморозуміння та емоційної зв'язаності між цими двома групами. Тест включає в себе ряд питань, спрямованих на вивчення характеристик батьківської поведінки та відношень підлітків до них.

Мета полягає в тому, щоб з'ясувати, як діти-підлітки сприймають установку, поведінку і методи виховання своїх батьків. Перед початком дослідження дитині пояснюють, що йому потрібно оцінити, які з наведених тверджень найкраще відображають підходи й методи виховання його батьків. Він повинен уважно прочитати кожне твердження і відзначити числом "2", якщо воно повністю відповідає підходам його батька або матері, числом "1", якщо частково підходить, і числом "0", якщо не відповідає взагалі. Після того, як підліток заповнив обидва бланка анкети (про батька і про матір), отримані результати обробляються на спеціальному «оціночному аркуші».

Для кожного параметра: позитивний інтерес (POZ), директивність (DIR), ворожість (HOS), автономність (AUT) і непослідовність (NED), обчислюється арифметична сума сирих балів згідно з встановленим ключем.

Для виявлення переважаючих стилів батьківського виховання було використано тест-опитувальник ставлення батьків до своїх дітей, створений А. Я. Варгою та В. В. Століним (див. Додаток А). Методика ґрунтується на аналізі п'яти ключових показників, які мають чітке математичне обґрунтування: "прийняття – відторгнення", "кооперація", "симбіоз", "авторитарна гіперсоціалізація" та "образ дитини як невдахи".

Шкала "Прийняття – відторгнення" характеризує емоційний фон, у якому формується ставлення до дитини: з одного боку – теплота, повага до індивідуальності підлітка, позитивне сприйняття її особистості, активна участь у її житті та інтерес до її мрій і прагнень. З іншого боку – дистанціювання, недовіра, уявлення про дитину як таку, що не виправдає очікувань, викликає у батьків розчарування, тривогу або навіть роздратування.

Шкала "Кооперація" демонструє бажання батьків підтримувати та розуміти свою дитину, їхню здатність щиро цікавитися її життям, захопленнями, намагання допомогти, співпереживати, а також гордість за її інтелектуальні чи творчі успіхи.

"Симбіоз" відображає надмірне злиття з дитиною у психологічному плані: батьки не відокремлюють себе від підлітка, відчують постійну потребу

опікати, тривожаться за нього, хочуть уберегти від труднощів, надмірно занурюються в його життя.

Шкала "Авторитарна гіперсоціалізація" вказує на жорстке контролювання поведінки підлітка: батьки наполягають на дотриманні правил і дисципліни, карають за вияв незалежності, пильно стежать за тим, як дитина поводить, розмірковує та чого досягає.

Останній фактор – "Маленький невдаха" – свідчить про занижену оцінку батьками потенціалу підлітка: вони бачать у ньому слабку, незрілу, нездатну до самостійності особу, що потребує постійного нагляду й втручання. Унаслідок цього часто не довіряють дитині, вважають її вразливою, неуспішною, схильною до помилок, що призводить до надмірного контролю та спроб убезпечити її від будь-яких життєвих труднощів.

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС) є ефективним інструментом для вивчення внутрішнього бачення дитиною своєї родини. Вона дозволяє виявити, як досліджуваний сприймає стосунки між членами сім'ї, яке місце він сам собі в них відводить, а також визначити потенційні емоційні проблеми чи джерела занепокоєння у сімейному середовищі. Завдяки цьому методу можна отримати уявлення про характер взаємодії в родині та побачити приховані переживання дитини. Для об'єктивного аналізу результатів передбачено систему кількісного оцінювання, яка базується на п'яти ключових показниках: наявність чи відсутність конфліктів, рівень тривожності, відчуття меншовартості, прояви агресії, а також сприятливість сімейного клімату (див. Додаток Б).

Опитувальник «Моя сім'я» був використаний з метою глибшого аналізу особливостей родинного виховання. Зокрема, за його допомогою оцінювався рівень жорсткості або гнучкості виховного впливу з боку батьків, рівень заохочення самостійності та ініціативності дитини, а також визначалась, хто в родині займає домінуючу позицію – мати чи батько. Окрім того, аналізувались погляди батьків на навчання і вчителів, стиль виховання (авторитарний чи більш демократичний), характер взаємин у сім'ї (теплі чи напружені), наявність

спільної діяльності, готовність до взаємодопомоги, збіг інтересів між членами родини та загальний рівень гармонійності стосунків (див. Додаток В).

2.2 Експериментальне дослідження впливу стилю сімейного виховання на особистість підлітка

У обраній нами методиці Е. Шафера, за модифікацією Матейчика З. та Ржичана П. ми зможемо дослідити стилі батьківської поведінки, оцінювані за допомогою тесту «Поведінка батьків і відношення підлітків до них», які ми розглядаємо як методи виховання. Кожен з них відображає конкретні підходи та засоби, які батьки використовують у вихованні своїх дітей.

Таблиця 2.2

Позитивний інтерес (POZ)

Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Високий	12	40%
Середній	14	47%
Низький	4	13%

Результати дослідження за шкалою Позитивний інтерес (POZ) свідчать про переважно позитивні відносини між підлітками та їхніми батьками. 40% учнів (12 осіб) оцінили рівень позитивного інтересу з боку батьків як високий, що означає, що ці діти відчувають значну емоційну підтримку та увагу з боку своїх батьків. Це може вказувати на наявність гармонійних відносин у сім'ї, де батьки активно проявляють інтерес до життя своїх дітей, підтримують їх у важливих аспектах розвитку та активно взаємодіють з ними.

Проте найбільшу частину вибірки (47% або 14 учнів) складають ті, хто відзначив середній рівень позитивного інтересу. Це може означати, що батьки цих підлітків демонструють помірну увагу та підтримку, але в певних випадках це може бути обмежено. Можливо, є ситуації, коли підлітки не завжди відчувають достатній рівень емоційної підтримки або уваги з боку батьків, що може свідчити про певні труднощі у взаєморозумінні або недооцінку важливості підтримки.

Кількість учнів, які оцінили рівень позитивного інтересу як низький, становить лише 13% (4 учні), що є відносно невеликим відсотком. Це свідчить про те, що небагато дітей переживають недостатній рівень уваги або підтримки з боку батьків. Такий результат може вказувати на наявність певних проблем у сім'ї, де батьки, можливо, не приділяють належної уваги емоційним потребам своїх дітей, або ж ці діти переживають труднощі в міжособистісних стосунках.

Загалом, результати шкали "Позитивний інтерес" вказують на те, що більшість підлітків виводять позитивне враження про відносини з батьками, відчуваючи від них значну чи помірну підтримку. Проте для деяких дітей можуть бути необхідні додаткові заходи для покращення емоційного клімату в родині, щоб підвищити рівень батьківської уваги та підтримки.

Таблиця 2.3

Директивність (DIR)

Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Високий	6	20%
Середній	15	50%
Низький	9	30%

Результати за шкалою Директивність (DIR), що оцінює рівень авторитарного підходу батьків до виховання підлітків, показали наступні результати в нашій вибірці.

Серед усіх учасників дослідження 20% підлітків відзначили високий рівень директивності з боку своїх батьків. Це свідчить про те, що для цієї групи підлітків характерна ситуація, коли батьки активно контролюють, диригують і встановлюють чіткі правила для своїх дітей. Такий підхід часто є властивим у родинях, де батьки прагнуть забезпечити певний порядок і дисципліну, проте це також може вказувати на недостатню увагу до самостійності і автономії підлітка, що в свою чергу може обмежувати його індивідуальний розвиток та ініціативність.

Найбільша частка підлітків, а саме 50%, вказали на середній рівень директивності. Це означає, що більшість батьків використовують помірковані методи виховання, коли вони можуть поєднувати контроль і правила з певною

гнучкістю та дозволяють дітям більше самостійно приймати рішення. Такий підхід може свідчити про баланс між підтримкою та авторитетом з боку батьків, дозволяючи підліткам розвивати свої ініціативні якості в межах певних рамок і стандартів.

При цьому 30% підлітків вказали на низький рівень директивності. Це свідчить про те, що у цих родинах батьки більш ліберальні, можливо, занадто дозвільні або не встановлюють чітких меж у поведінці своїх дітей. Підлітки, що потрапили в цю категорію, можуть мати більше простору для самостійних рішень, але це може також призводити до проблем у формуванні дисципліни та відповідальності, оскільки відсутність чітких правил і контролю може знижувати рівень самоконтролю і організованості.

Отже, результати за шкалою директивності свідчать про різноманітність підходів у вихованні серед батьків у вибірці. Більшість підлітків (50%) відзначають середній рівень директивності, що вказує на наявність певного балансу між контролем і свободою вибору. Однак, 30% підлітків відчувають відсутність достатнього контролю з боку батьків, а 20% – навпаки, стикаються з більш жорстким контролем та обмеженням особистісної автономії. Ці результати можуть бути корисними для подальшої роботи з батьками з метою досягнення оптимального балансу у вихованні.

Таблиця 2.4

Ворожість (HOS)

Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Високий	3	10%
Середній	14	47%
Низький	13	43%

Результати за шкалою "Ворожість (HOS)" тесту Шафера, модифікованого Матейчиком та Ржичаном, демонструють розподіл підлітків за рівнями ворожості в їхніх відносинах з батьками.

Згідно з результатами, 10% підлітків у вибірці (3 учні) оцінюють рівень ворожості як високий, що свідчить про те, що для цих учнів взаємодія з батьками є конфліктною і, можливо, характеризується відчуттям незадоволення,

напруження або агресії з обох сторін. Це може бути результатом суперечностей у виховних методах або нерозуміння потреб і емоцій підлітка з боку батьків.

Додатково, більшість учнів (47%) вказали на середній рівень ворожості. Це свідчить про те, що в більшості сімей взаємодія підлітка з батьками не є кардинально негативною, але також не є безконфліктною. Цей рівень може вказувати на періодичні напруження чи суперечності в родинних відносинах, коли інколи виникають конфлікти, але вони не переходять у відкриту ворожість.

Найбільша частка респондентів (43%) має низький рівень ворожості, що свідчить про позитивні або більш гармонійні відносини з батьками. Такий результат вказує на те, що більшість підлітків відчувають емоційну підтримку і порозуміння з батьками, хоча можуть бути й дрібні розбіжності чи моменти незгоди, які не впливають значно на загальний рівень взаєморозуміння в родині.

Загалом, розподіл підлітків за рівнем ворожості демонструє, що більшість родин у вибірці мають середньо-гармонійні відносини з певними періодичними конфліктами, але водночас є досить багато підлітків, які відчувають позитивні емоції і сприймають батьків як джерело підтримки та довіри. Тільки у невеликої частини учнів ворожість у стосунках з батьками досягає високого рівня. Ці результати можуть свідчити про важливість більш гнучких підходів у вихованні, які знижують рівень конфліктності та покращують емоційне сприйняття батьків.

Таблиця 2.5

Автономність (AUT)

Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Високий	10	33%
Середній	14	47%
Низький	6	20%

Результати за шкалою автономності (AUT) демонструють, що більшість учнів (80%) відчувають поміркований або високий рівень автономії у своїх взаєминах з батьками. Це вказує на те, що батьки надають достатню свободу своїм дітям, дозволяючи їм приймати рішення та діяти самостійно в межах повсякденного життя. Однак, незважаючи на високий рівень автономії, 20%

підлітків відзначають низький рівень автономії, що може вказувати на обмеження свободи дій або надмірну контрольованість з боку батьків.

Середній рівень автономії (47%) вказує на те, що більшість підлітків мають можливість приймати рішення в деяких сферах, але можуть також відчувати певні обмеження або залежність від батьків у важливих питаннях. Таким чином, батьки проявляють певний баланс між контролем і підтримкою, дозволяючи своїм дітям розвивати незалежність, але в той самий час не надаючи їм повної свободи у всіх аспектах життя.

Загалом, результати свідчать про здебільшого позитивне ставлення батьків до розвитку автономії своїх дітей, зокрема у плані надання свободи у прийнятті рішень і стимулювання самостійності.

Таблиця 2.6

Непоследовність (NED)

Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Високий	7	23%
Середній	12	40%
Низький	11	37%

Рівень непослідовності виявився достатньо розподіленим серед підлітків вибірки. 23% учнів відзначили високий рівень непослідовності в поведінці батьків, що може свідчити про наявність суперечливих або непередбачуваних реакцій з боку батьків. Такий результат свідчить про те, що деякі підлітки можуть відчувати нестабільність у взаємодії з батьками, що може бути викликано непостійними виховними методами або змінами в настрої батьків.

40% респондентів оцінюють рівень непослідовності як середній. Це означає, що для значної частини підлітків відносини з батьками характеризуються певною нестабільністю, але, в цілому, такі зміни не є надто різкими. Вони можуть включати ситуації, коли батьки іноді змінюють свої позиції або підходи до виховання, але в загальному контексті підлітки можуть адаптуватися до цих змін.

37% учнів відзначили низький рівень непослідовності, що свідчить про більш стабільні, послідовні відносини з батьками. Такий рівень вказує на те, що

батьки, ймовірно, використовують стабільні виховні практики і підлітки відчувають чіткість і передбачуваність у їхніх діях. Це може забезпечувати більш спокійне емоційне середовище для підлітка і сприяти розвитку стабільної самооцінки та впевненості.

Загалом, розподіл рівнів непослідовності серед респондентів свідчить про різноманітні стилі батьківського виховання. Більшість підлітків переживають певну ступінь нестабільності в сімейних відносинах, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки для їхнього емоційного розвитку, залежно від контексту та частоти таких змін.

Аналіз результатів тесту-опитувальника батьківського ставлення до дітей Варги - Століна дозволив виявити основні типи батьківського ставлення, які були виділені в процесі обробки та узагальнення отриманих даних.

Таблиця 2.7

**Результати тесту-опитувальника батьківського ставлення до дітей
Варги - Століна**

№	Стиль батьківського ставлення	Кількість учнів	Відсоток (%)
1	«Маленький невдаха»	7	23%
2	«Авторитарна гіперсоціалізація»	6	20%
3	«Симбіоз»	9	30%
4	«Прийняття-відторгнення»	4	13%
5	«Кооперація»	4	14%
	Разом:	30	100%

За результатами дослідження стилів батьківського ставлення до підлітків, на основі тесту, було виявлено п'ять основних стилів взаємодії батьків з дітьми, що визначаються за кількісними та якісними характеристиками.

«Маленький невдаха» – 23% учнів (7 осіб) вказали на такий стиль батьківського ставлення. У таких сім'ях батьки сприймають своїх дітей як невдах або нездатних до самостійності, що призводить до надмірного контролю за їхнім життям і спроби захистити від будь-яких труднощів. Батьки намагаються контролювати кожен крок підлітка, що обмежує його свободу вибору та здатність до самостійного розвитку.

«Авторитарна гіперсоціалізація» – 20% учнів (6 осіб) потрапили під цей стиль батьківського ставлення. У таких випадках батьки накладають на підлітків суворі вимоги, вимагаючи від них відповідності високим стандартам та встановлюючи жорсткі правила. Це може призводити до пасивного спілкування підлітків з іншими людьми, а також до зниження їх самооцінки. Нестабільність в емоційних відносинах і надмірний тиск створюють ситуацію, в якій підлітки часто почуваються неадекватними до навколишнього світу.

«Симбіоз» – цей стиль було виявлено у 30% учнів (9 осіб). Батьки, які мають такий стиль виховання, проявляють велику увагу не лише до зовнішніх проявів поведінки своїх дітей, а й до їхніх внутрішніх переживань. Вони прагнуть підтримати емоційну близькість з підлітками, створюючи атмосферу, де дитина може відкрито виражати свої почуття та думки. Такий підхід зазвичай сприяє розвитку глибоких емоційних зв'язків, однак може також мати певні ризики, коли батьки занадто залежать від емоційної близькості, що обмежує здатність підлітка до незалежного мислення та дій.

«Прийняття-відторгнення» – 13% учнів (4 особи) зазначили, що їхні батьки демонструють ставлення, яке передбачає одночасне прийняття та відторгнення їхньої індивідуальності. Це означає, що батьки можуть бути підтримуючими та піклуватися про потреби підлітка, однак інколи вони можуть виражати непорозуміння або негативне ставлення до деяких аспектів його поведінки чи рішень. Такий тип взаємодії може створювати у підлітка відчуття нестійкості і невизначеності у своїх стосунках з батьками, що може вплинути на його емоційну стабільність.

«Кооперація» – 14% учнів (4 особи) відзначили стиль батьківського ставлення, що ґрунтується на активній співпраці та зацікавленості батьків у розвитку своїх дітей. Батьки цього типу ставляться до дітей як до партнерів у процесі розвитку, активно допомагають їм досягати їхніх цілей, оцінюють їхні інтелектуальні та творчі здібності. Це позитивно позначається на самооцінці підлітка та його мотивації до досягнення високих результатів.

Таким чином, найбільш позитивними виявилися стилі батьківського ставлення «симбіоз» і «кооперація», які сприяють емоційному розвитку підлітків та підтримують їхню самостійність. Натомість стилі «маленький невдаха» і «авторитарна гіперсоціалізація» мають більш обмежений вплив, часто ведучи до проблем із самооцінкою та комунікацією з іншими людьми. Тому важливо, щоб батьки створювали умови для розвитку самостійності та емоційного комфорту своїх дітей, щоб уникати надмірного контролю та тиску.

У результаті проведеної діагностики 30 учнів за допомогою анкети соціалізації учнів «Моя сім'я» було отримано наступні результати.

Таблиця 2.8

Результати за категоріями сімейних стосунків

Категорія сімейних стосунків	Кількість учнів (осіб)	Відсоток (%)
Благополучний	9	30%
Менш благополучний	10	33%
Задовільний	6	20%
Неблагополучний	5	17%

30% опитаних дітей повідомили, що мають здорові сімейні стосунки, що свідчить про загальне благополуччя та гармонію в родині. 33% дітей належать до сімей, де рівень благополуччя є середнім, що вказує на відсутність серйозних конфліктів, але й на певні труднощі у стосунках. 20% учнів виявили, що вони задоволені своїми сімейними стосунками, що може вказувати на більш позитивне сприйняття ситуації в родині. Однак 17% дітей переживають труднощі у взаєминах у своїх родин, що свідчить про наявність нездорових сімейних стосунків, ймовірно, через конфлікти або інші проблеми у родині.

Додатково було проаналізовано, хто з батьків має домінуючий виховний вплив на дітей. Результати показали, що в більшості сімей (73%) головну виховну роль відіграє мати. Це може свідчити про традиційний розподіл обов'язків, де мати активно займається вихованням дітей, тоді як батько часто виконує інші функції в родині. У 17% сімей роль основного вихователя належить батькові, що може вказувати на більш активну участь батька в процесі виховання. У 10% сімей обидва батьки мають рівний виховний вплив, що може

бути ознакою співпраці та взаєморозуміння між батьками в процесі виховання дітей.

Таким чином, результати свідчать про різноманіття сімейних ситуацій серед опитаних учнів, де більшість дітей знаходяться в умовах достатнього або середнього рівня благополуччя, проте існує й певна кількість дітей, які стикаються з труднощами в сімейних стосунках. Основним висновком є те, що роль вихователя в більшості випадків належить матері, що може впливати на характер розвитку дітей.

Таблиця 2.9

Взаємозв'язок між рівнем стосунків у сім'ї та типом батьківського ставлення до дитини

Рівень стосунків в сім'ї	Тип батьківського ставлення	Всього	Прийняття-відторгнення	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
Благополучний		9	1	1	6	1	0
Менш благополучний		10	2	3	3	3	2
Задовільний		6	1	1	3	1	2
Неблагополучний		5	0	0	0	2	3
Всього, учнів		30	4	4	9	6	7

У таблиці 2.9 представлено взаємозв'язок між рівнем стосунків в сім'ї та типом батьківського ставлення до дітей. Різні стилі батьківського ставлення співвідносяться з рівнем благополуччя сімейних стосунків, що дозволяє краще зрозуміти вплив сімейної атмосфери на розвиток підлітків.

Благополучний рівень стосунків в сім'ї – 9 учнів належать до цієї категорії. Батьківське ставлення в основному відповідає стилю «Симбіоз» (6 учнів), що характеризується гармонійними та уважними стосунками між батьками та дітьми. Один учень потрапив до категорії «Прийняття-відторгнення», що вказує на певні труднощі в стосунках. Один учень демонструє стилі «Кооперація» та

«Авторитарна гіперсоціалізація», що свідчить про деяку недосконалість батьківських методів виховання, але не знижує загального рівня благополуччя в сім'ї.

Менш благополучний рівень стосунків в сім'ї – до цієї категорії належать 10 учнів. Переважає стиль «Симбіоз» (3 учнів), що означає наявність балансу між емоційною близькістю та підвищеною увагою до емоційних потреб дітей. Стиль «Прийняття-відторгнення» виявлений у двох учнів, що вказує на складнощі у взаєморозумінні. Три учні потрапили до категорії «Авторитарна гіперсоціалізація», що свідчить про суворість у вихованні, жорсткий контроль і високі вимоги, що можуть створювати атмосферу тривоги і напруги для дітей.

Задовільний рівень стосунків в сім'ї – до цієї групи належать 6 учнів. Тут переважає стиль «Симбіоз» (3 учнів), що вказує на наявність взаємної залежності між батьками та дітьми, але також є й певні труднощі в стосунках. Один учень належить до категорії «Прийняття-відторгнення», що свідчить про емоційну відчуженість у стосунках. Стилі «Кооперація», «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха» також присутні серед учнів цієї групи, що вказує на різноманітні проблеми у вихованні.

Неблагополучний рівень стосунків в сім'ї – ця група складається з 5 учнів. В основному ці учні демонструють стилі «Маленький невдаха» (3 учнів) та «Авторитарна гіперсоціалізація» (2 учня). Таке ставлення батьків характеризується негативним сприйняттям дітей, де батьки часто бачать їх невдахами або намагаються максимально контролювати їхнє життя, що викликає емоційні проблеми у підлітків.

Загалом таблиця показує, що на більш високих рівнях благополуччя сімейних стосунків переважають стилі «Симбіоз» та «Прийняття-відторгнення», що відображають взаєморозуміння і підтримку в родині. У сім'ях із менш благополучними або неблагополучними стосунками домінують стилі, що характеризуються емоційною відчуженістю, авторитарністю та жорстким контролем. Це підкреслює важливість правильного ставлення батьків до дітей

для формування здорових сімейних стосунків та емоційного благополуччя підлітків.

Результати методики «Сімейна кінетичний малюнок сім'ї» для вибірки з 30 учнів виявили різноманітні аспекти сімейних відносин, що впливають на психологічний стан підлітків.

Рисунок 2.1 – Результати методики «Сімейна кінетичний малюнок сім'ї»

За результатами, 50% підлітків мають сприятливі обставини в сім'ї та нормальну психологічну атмосферу. На малюнках цих учнів присутні всі члени сім'ї, де дитина зображена в центрі оточена батьками. Всі обличчя дорослих і дітей ретельно пророблені, усміхнені, поза свідчить про спокій і гармонію у сімейних стосунках. Це свідчить про здорову атмосферу в родині, що позитивно впливає на розвиток та самооцінку підлітка.

У 40% сімей спостерігалися відхилення у стосунках між батьками та дітьми, що негативно впливало на емоційний стан підлітків. У цих випадках малюнки демонструють відсутність одного з членів сім'ї або підліток зображує себе сумним, відокремленим від батьків, з присутністю тривоги та вороже ставлення до дорослих. Такі малюнки характеризуються невиразними деталями, затушованими або відсутніми частинами тіла.

10% сімей виявилися з низьким ступенем батьківської участі. Малюнки підлітків з цієї групи зазвичай зображують дитину зі страхливим виразом обличчя та емоціями напруження. Важливими ознаками є використання темних кольорів і агресивні елементи в малюнках, такі як витягнуті руки або розчепірені пальці, що свідчить про ворожість і негативні емоції стосовно батьків.

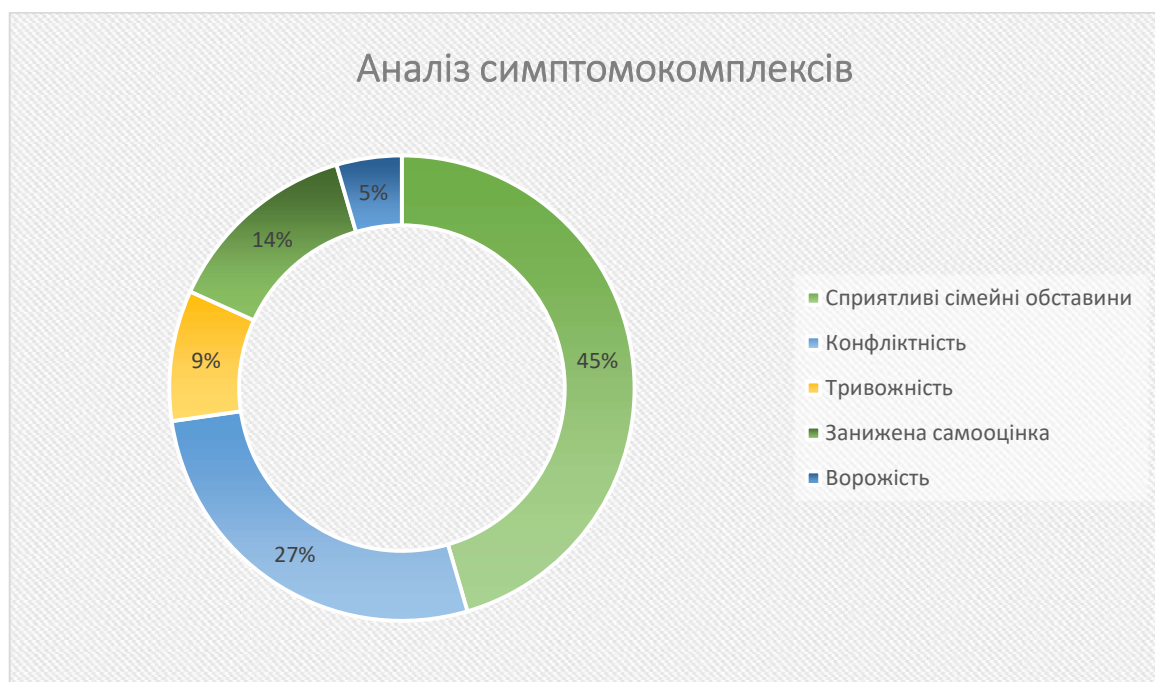

Рисунок 2.2 – Аналіз симптомокомплексів за методикою «Сімейна кінетичний малюнок сім'ї»

Аналіз симптомокомплексів також показав, що сприятливі сімейні обставини характерні для 50% сімей. У 30% випадків виявлена конфліктність між батьками та дітьми, що призводить до тривожності та зниження емоційної стабільності підлітків. У 15% випадків спостерігалася занижена самооцінка, що проявлялася через негативне ставлення до себе та відчуття неповноцінності. 5% підлітків демонструють ознаки ворожості до батьків, що підтверджується емоційно напруженими малюнками.

Таким чином, результати дослідження підтверджують важливість позитивного батьківського ставлення для розвитку психоемоційного здоров'я підлітків. Спільна відповідальність батьків за виховання, емоційна підтримка, створення атмосфери довіри та безпеки є основою для розвитку здорової

особистості. Натомість, негативні стосунки, конфлікти, емоційна холодність чи низька батьківська участь можуть мати негативний вплив на психічне здоров'я дитини, що може проявлятися в низькій самооцінці, тривожності, агресії або ворожості.

2.3 Інтерпретація результатів дослідження

Процес налагодження ефективної взаємодії з батьками передбачає дотримання низки психологічних принципів і правил. Один із головних аспектів – це підвищення авторитету батьків у очах дітей, що сприяє встановленню здорових і довірливих відносин у родині. Важливо також поважати психологічні стратегії і не втручатися надмірно в сімейні справи, зберігаючи межі особистого простору батьків.

У процесі взаємодії з підлітками важливо створювати атмосферу життєстверджуючого настрою під час вирішення навчальних та виховних завдань. Оцінка та акцент на позитивних рисах характеру підлітків сприяють формуванню їхнього внутрішнього впевненого ставлення до себе. Особливу увагу слід приділяти розвитку особистісної самооцінки дитини, що є важливим етапом у періоді підліткових змін.

Одним із ефективних методів роботи з батьками є проведення тренінгів, таких як «Мозаїка про стиль виховання», «Ефективне спілкування» та «Мудрий шлях у вихованні». Вони допомагають батькам краще розуміти психофізіологічні особливості розвитку підлітків, а також аналізувати їхні власні погляди на себе та на виховання. Такі тренінги також сприяють розвитку позитивних якостей особистості і вміння поводитися в складних соціальних ситуаціях.

Зібрання та просвітницька робота з батьками є надзвичайно корисними для з'ясування основних факторів, що впливають на поведінку підлітків. Вони дають змогу обговорити типові проблеми та труднощі, з якими стикаються діти цього віку, а також визначити найбільш ефективні стратегії для подолання цих труднощів. В результаті таких заходів батьки здобувають корисні знання, що

дозволяє їм краще розуміти своїх дітей і знаходити оптимальні підходи до виховання.

Для швидкого і ефективного реагування на потреби підлітків батькам важливо мати знання про особливості розвитку їхніх дітей у цьому віці. З цією метою були організовані різноманітні заходи, що допомагають батькам краще розуміти підлітків та налаштувати правильну взаємодію. Це включало семінари, такі як «Особливості спілкування батьків і дітей» та «Три шляхи виховання», а також тематичні дискусії, зокрема на тему «Батьківська турбота» та «Батьки і діти – як взаємодіяти». Для активізації взаємодії проводились ділові ігри, наприклад «Знову зі школи» та «Лист у майбутнє», а також короткі прес-конференції, такі як «Десять заповідей» про права дитини, і проблемні «круглі столи» на тему «Модель сучасної сім'ї».

Ці заходи викликали значну зацікавленість серед батьків і сприяли покращенню мікроклімату як у класі, так і в сім'ї. Важливим інструментом у цьому процесі стало тестування і психодіагностичне консультування, яке допомогло вчителям зрозуміти індивідуальні здібності та можливості учнів. Це дало змогу провести бесіди з батьками, де розглядалися як загальні аспекти підліткового віку, так і специфічні риси та потенціал кожного учня. Спільне обговорення та вивчення результатів діяльності учнів дозволяє глибше зрозуміти, як підтримати дитину в розвитку.

Для зміцнення зв'язку між батьками і вчителями була використана нова форма взаємодії, що замінює традиційні батьківські збори. Тепер акцент ставиться на співпрацю, де вчителі ставлять запитання типу «Давайте обговоримо...» або «Як, на вашу думку, нам діяти...?». Це дозволяє батькам бути активними учасниками виховного процесу і краще розуміти, як підтримати своїх дітей.

Активна участь батьків також була важлива в організації різних заходів, таких як загальноосвітні свята, конкурси, вечірки, благодійні акції, Дні здоров'я та інші події, які сприяють зближенню батьків, учителів та учнів. Це допомагає зміцнювати взаємодію та покращувати атмосферу як в школі, так і в родині.

Для реалізації педагогічного аспекту моделі взаємодії між сім'єю та спортивним залом були використані різноманітні форми роботи, спрямовані на активне залучення батьків до процесу виховання та розвитку підлітків. Одним із таких методів стали усні щоденники на теми, що допомагають батькам краще розуміти проблеми підліткового віку, наприклад «Підлітковий вік: проблеми і як їх вирішувати», «Погані діти чи важкі батьки?», «Сім'я – запорука виховання».

Крім того, були організовані тематичні заходи, такі як «В сім'ї» та «Традиції моєї родини», де обговорювались важливі аспекти родинних взаємодій і виховання. Для більш глибокого розуміння індивідуальних потреб кожної родини проводились особисті консультації та зустрічі з фахівцями, такими як лікарі, психологи та юристи.

Додатково організовувалися заходи, що сприяють зміцненню зв'язків між батьками і педагогами, наприклад, «Сімейний міст», де проводились зустрічі з батьками для обговорення актуальних проблем виховання. Іншими формами були «Добрий робочий день», що передбачав спільну діяльність педагогів, батьків і дітей, а також «Дискусійний клуб», на якому обговорювались різні дилеми виховання.

Ще однією цікавою формою стали заходи, такі як «Аукціон ідей сімейного виховання» та «День сім'ї в класі», які стимулювали обмін досвідом серед батьків і педагогів та допомагали створити дружню атмосферу для спільної роботи. Ці заходи були спрямовані на поглиблення співпраці між сім'єю, педагогами та дітьми.

Тому запропоновані форми і методи роботи сприяють підвищенню виховної культури батьків, формуванню навичок та вмінь конструктивно взаємодіяти з дітьми в сім'ї.

Висновки до другого розділу

Проведено дослідження впливу стилів батьківського виховання на емоційний розвиток, особливості поведінки підлітків за участю 30 учнів 9 класу віком 14–15 років. Застосовано методики: тест Шафера в модифікації Матейчика

та Ржичана, опитувач Варгі–Століна, "Кінетичний малюнок сім'ї" та опитувальник "Моя сім'я".

Результати дослідження показують, що більшість підлітків відчувають позитивний інтерес з боку батьків, зокрема 40% оцінюють його як високий. Однак 47% підлітків зазначили середній рівень позитивного інтересу, що вказує на деякі обмеження в увазі з боку батьків. Лише 13% відзначають низький рівень підтримки.

Щодо директивності, 20% підлітків відчувають високий рівень авторитарного контролю з боку батьків, 50% – середній, а 30% – низький. Це вказує на різноманітні стилі виховання в родинах.

За шкалою ворожості 10% підлітків мають високий рівень конфліктності з батьками, 47% – середній, а 43% – низький, що свідчить про переважно гармонійні відносини з невеликими періодичними напруженнями.

Відносно автономії, більшість підлітків (80%) відчувають достатню свободу дій, але 20% вказують на її обмеження з боку батьків.

Рівень непослідовності в поведінці батьків є різним: 23% підлітків відзначають високий рівень нестабільності, 40% – середній, а 37% – низький. Це вказує на різну стабільність у виховних практиках батьків.

Загалом, дослідження вказує на переважно позитивні відносини між підлітками та батьками, але також на наявність деяких труднощів у взаєморозумінні та вихованні.

За результатами дослідження стилів батьківського ставлення до підлітків було виявлено п'ять основних стилів взаємодії батьків з дітьми. Стиль «маленький невдаха» відзначають 23% учнів, де батьки надмірно контролюють своїх дітей, сприймаючи їх як невдах або нездатних до самостійності, що обмежує їх свободу та здатність до розвитку. Стиль «авторитарна гіперсоціалізація» виявлено у 20% учнів, де батьки встановлюють жорсткі вимоги, що призводить до зниження самооцінки підлітків і пасивного спілкування з іншими людьми. 30% учнів відносять своїх батьків до стилю «симбіоз», коли батьки підтримують емоційну близькість і увагу до внутрішніх

переживань дитини, що сприяє розвитку глибоких емоційних зв'язків, але може обмежувати незалежність підлітка. Стиль «прийняття-відторгнення» виявлено у 13% учнів, де батьки одночасно підтримують і відкидають певні риси поведінки дитини, що створює у підлітка відчуття невизначеності у стосунках. Стиль «кооперація» (14%) передбачає активну співпрацю між батьками та дітьми, що позитивно впливає на самооцінку підлітка та його мотивацію до досягнення результатів. Найбільш ефективними є стилі «симбіоз» і «кооперація», які сприяють емоційному розвитку та підтримують самостійність підлітків, тоді як стилі «маленький невдаха» та «авторитарна гіперсоціалізація» можуть призводити до проблем із самооцінкою та соціальною адаптацією.

За результатами діагностики 30 учнів за допомогою анкети «Моя сім'я» були отримані такі результати: 30% дітей повідомили про благополучні сімейні стосунки, що свідчить про гармонію в родині, 33% – про середній рівень благополуччя, без серйозних конфліктів, але з певними труднощами. 20% учнів відзначили задовільний рівень стосунків, що вказує на більш позитивне сприйняття ситуації, а 17% переживають труднощі у взаєминах, що свідчить про наявність проблем у родині. Аналіз показав, що в 73% сімей основну виховну роль відіграє мати, у 17% – батько, а в 10% сімей батьки мають рівний виховний вплив. Отже, більшість учнів знаходяться в умовах достатнього або середнього рівня благополуччя, а роль матері як основного вихователя є поширеною, що може впливати на розвиток дітей.

Встановлено взаємозв'язок між рівнем стосунків у сім'ї та типом батьківського ставлення до дітей. У родинях з благополучними стосунками переважає стиль «Симбіоз» (6 учнів), що свідчить про гармонійні стосунки, з окремими випадками стилів «Прийняття-відторгнення», «Кооперація» та «Авторитарна гіперсоціалізація». У родинях з менш благополучними стосунками найбільш поширений стиль «Симбіоз», але також присутні «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Прийняття-відторгнення», що вказує на певні труднощі у вихованні. У родинях із задовільними стосунками переважає стиль «Симбіоз», але спостерігаються й інші стилі, що відображають

різноманітні проблеми у стосунках. У неблагополучних сім'ях домінують стилі «Маленький невдаха» та «Авторитарна гіперсоціалізація», що вказує на негативне сприйняття дітей і жорсткий контроль з боку батьків. Загалом, таблиця демонструє, що благополучні сімейні стосунки супроводжуються більш підтримуючими стилями виховання, тоді як у сім'ях з проблемами переважають більш жорсткі та емоційно відчужені стилі.

Результати методики «Сімейна кінетичний малюнок сім'ї» серед 30 учнів виявили різні аспекти сімейних стосунків, що впливають на психологічний стан підлітків. 50% учнів зобразили здорові сімейні стосунки, де всі члени родини присутні на малюнках, усміхнені, що свідчить про гармонію та спокій у родині. У 40% випадків спостерігалися відхилення в стосунках, зображення сумних, відокремлених від батьків дітей, що вказує на емоційну напругу та конфлікти. 10% учнів продемонстрували низький рівень батьківської участі, зображуючи себе страхливими та напруженими, що також супроводжувалося темними кольорами і агресивними елементами в малюнках. Аналіз симптомокомплексів показав, що 50% сімей мають сприятливі умови, 30% характеризуються конфліктами, що ведуть до тривожності, 15% підлітків мають занижену самооцінку, а 5% демонструють ворожість до батьків. Це підтверджує важливість позитивного батьківського ставлення для психоемоційного здоров'я підлітків, в той час як негативні стосунки, конфлікти та емоційна холодність можуть призвести до проблем з самооцінкою, тривожністю та агресією.

Отже, негативні сімейні стосунки, конфлікти, низька батьківська участь або емоційне відчуження мають значний вплив на психологічне здоров'я підлітків, викликаючи тривожність, знижену самооцінку, агресію або ворожість. Позитивне батьківське ставлення, емоційна підтримка та гармонійні стосунки в родині сприяють здоровому психоемоційному розвитку дітей.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ З НЕКОНСТРУКТИВНИМИ СТИЛЯМИ ВИХОВАННЯ

3.1 Розроблення та реалізація тренінгової програми психокорекції стилів батьківського виховання з метою розвитку адекватної самооцінки підлітка

Тренінг для батьків: «Стилі виховання в сімейному колі»

Значення спілкування в житті людини важко переоцінити. Його шлюб створює серйозний дисбаланс у сімейних взаємодіях. Батьки, поглинені щоденними турботами, і підлітки, зайняті навчанням, часто втрачають можливість для глибокого діалогу. З часом спілкування замінюють гаджети, телебачення, соціальні мережі чи вплив однолітків, що руйнує гармонію між батьками та дітьми. Ключова проблема у взаємодії виникає в тому, що підлітки, знаючи або сильної опіки, або ігнорування, відчують емоційний дискомфорт. Це часто пов'язано з невмінням дорослі швидко сприяти своїй самостійності.

Перехідний вік у підлітків може початися з 10 років і тривати до 20 років. У хлопців цей період зазвичай настає на рік пізніше, ніж у дівчат. Державне дозрівання є природною кризою розвитку, що супроводжується значним психологічним і фізіологічним навантаженням. У цей час підлітки стають більш цікавими в особистих стосунках, які можуть проявити агресію, а також глибоко переживають теми самотності, чи смерті максималізму. Їхні емоції яскраві: від глибокої меланхолії до сильної закоханості. Підлітки стають більш критичними до себе й оточенню, що може призвести до ізоляції у віртуальному світі книг чи ігор або до участі в групах, де формуються стандарти «крутості». Це може спричинити булінг чи прагнення відповідати очікуванню референтних груп, які впливають на формування їхньої ідентичності та форму «Я».

Тренінг має на меті допомогти батькам розібратися в особливостях сімейних стосунків, проаналізувати стилі виховання та їх вплив на підлітків. Учасники знайомляться з поняттям «стилі виховання», бачать про додаткові

помилки у вихованні та отримують практичні поради щодо створення умов для успішної взаємодії з дітьми. Тренінг прогресу розвитку батьківських компетенцій через усвідомлення механізмів діалогового спілкування, а також формування вмінь активно взаємодіяти з підлітками. Крім того, він поглибить знання про роль нервової сфери у формуванні самооцінки підлітків і надасть інструменти для ефективного батьківського впливу.

Завдання тренінгу

Під час тренінгу батьків:

Поділитися власними сумнівами та проблемними ситуаціями у вихованні.

Краще зрозуміти поведінку та потреби підлітків.

Виявити причини труднощів у виховному процесі.

Навчитися:

Ефективно взаємодіяти з підлітками.

Вирішувати конфлікти, враховуючи інтереси сім'ї та думку дитини.

Долати задачі з дисципліною.

Ураховувати емоції (власні та дитячі) під час спілкування.

«Я»-завдання : Саморефлексія, усвідомлення власної відповідальності, освоєння методів самоприйняття та формування здорової самооцінки.

«Ти»-завдання : Налагодження контакту з дітьми, розпізнавання міжособистісних бар'єрів та пошук конструктивних шляхів їх подолання.

Методи роботи:

Групова дискусія : Сприяє обміну думками, дозволяє подивитися на проблему з позиції підлітків, розвиває вміння слухати, аналізувати реальну ситуацію та долати комунікативні бар'єри.

Рольова гра : Учасники приміряють ролі батьків і підлітків, які хочуть висловити справжні почуття та думки в безпечному середовищі.

Інформування : Пояснення психологічних понять через аналіз ситуацій і доступну подачу матеріалу.

Обладнання:

Аркуші А4 і А3, ручки, фломастери, дошка або фліпчарт, стікери, малюнок «Квітка», ватман для правил, скотч.

План тренування:

I. Вступна частина (36 хв)

Вступне слово психолога (3 хв).

Знайомство. Вправа «Сімейне коло» (10 хв).

Встановлення правил роботи в групі (3 хв).

Оголошення теми, мети та очікувань учасників (5 хв).

«Мозковий штурм» та інформаційне повідомлення «Стилі виховання» (15 хв).

II. Основна частина (46 хв)

Вправа №1: «Ми – батьки» (10 хв).

Вправа №2: «Мозаїка стилів виховання» (15 хв).

Вправа №3: «Глечик емоцій» (10 хв, за Ю. Гіппенрейтер).

Вправа №4: «Чарівна корзинка» (10 хв).

Вправа №5: «Плескаємо в долоні» (1 хв).

III. Заключна частина (20–24 хв)

Рефлексія (7–10 хв).

Перевірка очікування (7–8 хв).

Вправа «Усмішка в сімейному колі» (3 хв).

Підсумки та висновки (3 хв).

Хід тренінгу:

I. Вступна частина.

Вступне слово психолога. Доброго дня, шановні учасники! Сьогодні ми зібралися, щоб поспілкуватися в теплій сімейній атмосфері, адже наша група – це велика дружна родина, яка є єдиною з найбільших цінностей людства. Сім'я гравців є ключовою роль у формуванні особистості підлітка, її характеру, волі та суспільної свідомості. Любов і взаємна підтримка батьків є прикладом для дослідження.

Вправа «Сімейне коло».

Мета : Знайомство учасників, з'ясування їх очікувань, створення доброзичливої атмосфери та згуртованості.

Ресурси : Вирізані з паперу фігурки (квадратики та кружечки для кількох учасників), три аркуші А1, скріплені скотчем.

Хід : Психолог роздає фігурки, на яких учасники за 3 хвилини записують своє ім'я, сімейну роль (мама, тато, тітка тощо) та очікування від тренінгу. Під час самопрезентації фігурки прикріплюються на аркуш, формуючи символічне «сімейне коло».

Правила роботи в групі

Мета : Встановлення правил для продуктивної взаємодії.

Ресурси : Плакат «Правила роботи команди».

Хід : Група розглядається як велика сім'я, що обговорює питання виховання. Правила формуються через «мозковий штурм», обговорюються та записуються в центрі «сімейного кола».

Правила :

Висловлюватися по черзі (правило піднятої руки).

Ставитися позитивно до себе й інших.

Дотримуватися часових меж.

Бути активними учасниками.

Працювати в групі від початку до кінця.

Тема, мета та очікування. Психолог пояснює, що сьогоднішня тема – стиль спілкування з підлітками. Вибір правильного стилю спілкування є критичним у місці, адже його враження може:

Придушувати творчі та емоційні пориви підлітка.

Гальмувати розвиток самооцінки.

Призвести до помилкових життєвих рішень.

Непродуктивний стиль спілкування може дезорієнтувати підлітку, замінюючи справжні цінності фальшивими. Психолог наголошує на важливості етики спілкування, яка часто недооцінюється. Типові стилі: пригнічувальний, зверхній,

повчальний, слабовольний, початковий, сентиментальний, панібратський, звинувачувальний.

«Мозковий штурм» та інформаційне повідомлення «Стилі виховання»
Психолог пропонує учасникам пригадати народні прислів'я про виховання:

Молодь живе мудрістю старших.

Не навчиш ребенка змалку – не навчиш і в зрілому віці.

Щаслива сім'я – щаслива дитина.

Яблуко від яблуні недалеко котиться.

Учасники підтримують аркуші з розрізаними прислів'ями, які потрібно скласти.

Інформаційне повідомлення : Вплив сім'ї на самооцінку підлітка є незаперечним. Цитати педагогів (Сухомлинський, Макаренко, Плутарх) підкреслюють важливість виховання. У сучасному світі через час шлюбу спілкування з дітьми зводиться до коротких вказівок. Дослідження показують, що батьки приділяють дітям 15–20 хвилин на день, з яких 10–12 хвилин – на навчання. Виділяються три моделі спілкування: демократична, авторитарна, ліберальна.

Стилі виховання :

Авторитарний стиль («Попелюшка») : Батьки контролюють усі рішення, вимагаючи від підлітків беззаперечної слухняності. Мета – виховати відповідальність і витривалість. Наслідки : Страх невдачі, неадекватна самооцінка, ініціативності, комплекс неповноцінності.

Хаотичний стиль : Відсутність єдиного підходу, неповторність батьків. Наслідки : Тривожність, імпульсивність, низька самооцінка, недовіра до дорослих.

Демократичний стиль : Співпраця батьків і підлітків, повага до думки дитини, виховання самостійності. Наслідки : Адаптованість, впевненість, комфорт у соціумі.

Типові помилки : Розбіжності у вихованні, шлюб знань про психологію підлітків, важка опіка, релігійний тиск, виховання почуття через провину.

П'ять шляхів до серця підлітка : Дотик, слова підтримки, спільний час, подарунки, допомога. Любов батьків – основна потреба підлітків, яка проявляється через ці дії.

II. Основна частина

Вправа №1: «Ми – батьки». Мета : Дослідити уявлення учасників про свою батьківську роль, очікування від дитини та стиль виховання. Ресурси : Стікери (зелений, синій, жовтий), три аркуші А1 з написами «Я хочу...», «Я роблю...», «Я ніколи...», фліпчарт. Хід : Учасники пишуть на стікерах продовження речення:

Зелений: «Як батько/мати я хочу бачити свою дитину...»

Синій: «Як батько/мати для цього я роблю...»

Жовтий: «Як батько/мати я ніколи...». Стікери прикріплюються до аркушів. Учасники діляться на три групи, узагальнюють відповіді свого кольору та презентують результати.

Питання для обговорення :

Які думки виникли під час вправи?

Чи легко було застосовувати конкретні дії?

Чи вдається дотримуватися задекларованих принципів у реальному житті?

Вправа №2: «Мозаїка стилів виховання»

Мета : Ознайомлення зі стилями виховання та їхнім впливом.

Ресурси : Інформація про стилі виховання, картки з іграшками (літак, парасолька, котик, рушник).

Хід : Учасники витягують картки з іграшками та об'єднуються в групи за зображеннями. Кожна група отримує інформацію про один стиль виховання, аналізує його позитивні та негативні сторони.

Питання для обговорення :

Чи існує чітка межа між стилями?

У яких ситуаціях авторитарний стиль може бути виправданим?

Вправа №3: «Глечик емоцій»

Мета : Продемонструвати, як емоції впливають на поведінку дитини.

Ресурси : Глечик, вода, сода, миючий засіб, чорний пігмент, оцет, мішалка.

Хід : Психолог пояснює, що глечик символізує емоційний стан дитини. Вода – чистота немовляти, сода – потреби (любов, розуміння, повага), миючий засіб – придушення почуттів, пігмент – образа та страху, оцет – вибух негативних емоцій. Учасники спостерігають «вибух» у глечичку та обговорюють роль батьківської підтримки.

Вправа №4: «Чарівна корзинка»

Мета : Підвести підсумки, закріпити отримані знання.

Ресурси : Ватман із зображенням корзинки, кольорові кружечки.

Хід : Учасники пишуть на кружечках знання та вміння, отримані під час тренінгу, прикріплюють їх до «корзинки» та коментують. Психолог пропонує висловити зауваження та рекомендації.

Вправа №5: «Плескаємо в долоні»

Мета : Зняти емоційну напругу, покращити настрій.

Хід : Учасники з'являють посмішку на одній долоні, радість – на іншій, і з'єднують їх оплесками.

III. Заключна частина

Рефлексія (7–10 хв): Учасники діляться враженнями та почуттями від тренінгу.

Перевірка очікувань (7–8 хв): Якщо очікування справдилося, учасники пишуть це на стікерах у вигляді пелюсток і прикріплюють до малюнка «Квітка».

Вправа «Усмішка в сімейному колі» (3 хв): Учасники завершують тренінг, посміхаючись одному в колі.

Висновок (3 хв): Психолог бажає учасникам міцності, любові та мудрості у вихованні. Дякує за участь і запрошує на нові зустрічі.

3.2 Оцінка ефективності тренінгу щодо покращення самооцінки в дітей підліткового віку

Після проведення тренінгу можна виокремити головні думки, які батьки усвідомили, прийняли та почали застосовувати у взаємодії з власними підлітками:

Бачити в дитині не лише її досягнення, а приймати її такою, якою вона є.

Уникати порівнянь своєї дитини з іншими – кожна дитина має свій унікальний шлях.

Не підвищувати голос і не принижувати дитину, особливо в присутності сторонніх.

Поважати думку підлітка, навіть якщо вона відрізняється від батьківської.

Не боятися відкрито говорити про власні переживання та водночас щиро цікавитися почуттями дитини.

Завжди підтримувати відкритий діалог із підлітком.

Допомагати дитині знайти внутрішній баланс замість того, щоб посилювати зовнішній контроль.

Утримуватися від осуду – навіть коли підліток помиляється.

Навчати дітей аналізувати власні вчинки та робити висновки з помилок.

Не робити все замість підлітка, а давати йому простір для самостійних дій. Самостійність – це невід'ємне право дитини.

Після завершення тренінгу було проведено повторне дослідження (контрольне вимірювання) з метою оцінки його ефективності за допомогою тесту-опитувальника батьківського ставлення до дітей Варги – Століна.

Таблиця 3.1

Результати тесту-опитувальника батьківського ставлення до дітей Варги – Століна після проведення тренінгу

№	Стиль батьківського ставлення	Кількість учнів	Відсоток (%)
1	«Маленький невдаха»	4	13%
2	«Авторитарна гіперсоціалізація»	3	10%
3	«Симбіоз»	6	20%
4	«Прийняття-відторгнення»	2	7%
5	«Кооперація»	15	50%
	Разом:	30	100%

Після завершення тренінгової програми, спрямованої на покращення самооцінки в дітей підліткового віку, було проведено повторну діагностику стилів батьківського ставлення за методикою Варги–Століна. Результати засвідчили позитивні зміни у структурі батьківського ставлення до своїх дітей.

Найбільш показовим є значне зростання частки батьків, які демонструють стиль «Кооперація». Якщо до тренінгу цей стиль виявлявся лише у 14% батьків, то після тренінгу він спостерігався вже у 50% учасників. Це свідчить про істотне підвищення рівня усвідомленості батьків щодо важливості підтримки, прийняття, відкритої комунікації та співпраці з дитиною. Такий стиль сприяє формуванню адекватної самооцінки у підлітків, розвитку впевненості у власних силах і внутрішньої стабільності.

Також спостерігалось зниження частоти деструктивних стилів батьківського ставлення:

Стиль «Маленький невдаха», який до тренінгу був характерний для 23% батьків, після тренінгу зменшився до 13%. Це вказує на зменшення критичного, принижувального ставлення до дитини, а отже – зниження факторів, що негативно впливають на її самооцінку.

Частка батьків, що виявляли стиль «Авторитарна гіперсоціалізація», зменшилася з 20% до 10%. Це свідчить про зниження рівня жорсткого контролю, тиску на дитину з боку батьків та більш гнучке сприйняття її поведінки.

Стиль «Симбіоз», який передбачає надмірне емоційне злиття та гіперопіку, знизився з 30% до 20%. Це може свідчити про те, що батьки почали більше довіряти дітям, дозволяти їм приймати самостійні рішення, що є важливим для розвитку самостійності та адекватної самооцінки.

Стиль «Прийняття-відторгнення» також зменшився – з 13% до 7%. Це вказує на зниження емоційної відстороненості, байдужості або амбівалентного ставлення до дитини.

Отримані результати демонструють ефективність тренінгової програми, яка не лише покращила психологічний клімат у родинах, а й створила умови для

здорового розвитку особистості підлітка. Зменшення деструктивних моделей виховання і зростання частки конструктивного ставлення (кооперація) свідчить про формування більш гармонійних батьківсько-дитячих взаємин, що напряду пов'язано з підвищенням рівня самооцінки у дітей.

Проведення тренінгу, спрямованого на покращення самооцінки в дітей підліткового віку, дало вагомі позитивні результати не лише щодо самосприйняття підлітків, а й значною мірою вплинуло на трансформацію батьківського ставлення. Виявлено суттєві зрушення у стилях взаємодії батьків із дітьми, що свідчить про ефективність корекційно-розвивального впливу у форматі тренінгової роботи.

Після тренінгу значно зросла кількість батьків, які демонструють стиль «Кооперація» – найбільш конструктивний тип ставлення, який передбачає рівноправну взаємодію, прийняття, підтримку, повагу до особистості дитини, її думок і почуттів. Така зміна свідчить про глибшу емоційну залученість батьків, здатність до емпатії, діалогічне спілкування та визнання унікальності кожної дитини. Це створює передумови для побудови довірливих, відкритих стосунків у родині, де дитина відчуває себе значущою та зрозумілою.

Одночасно простежується зменшення деструктивних моделей виховання, таких як «Маленький невдаха», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Симбіоз» і «Прийняття-відторгнення». Це свідчить про зниження рівня надмірної критики, контролю, емоційної залежності чи байдужості з боку батьків. Тренінг, таким чином, допоміг дорослим усвідомити власні моделі взаємодії, переосмислити свою виховну позицію та зосередитися на розвитку емоційного контакту з дитиною.

Зміни у стилях батьківського ставлення є надзвичайно важливими, оскільки саме через повсякденне спілкування з батьками формуються основи особистості дитини – її самооцінка, рівень впевненості, емоційна стабільність та соціальні навички. Коли батьки демонструють тепле, підтримувальне ставлення, визнають право дитини на автономію та самовираження, вона з більшою

ймовірністю розвиває здорове самосприйняття, здатність до рефлексії та відповідального вибору.

Таким чином, можна зробити висновок, що тренінгова програма позитивно вплинула на батьківсько-дитячі стосунки, сприяючи переходу від авторитарних або деструктивних моделей до партнерських, заснованих на повазі, довірі й емоційному контакті. Це створює сприятливе психологічне середовище для формування гармонійної особистості підлітка, підвищення його самооцінки, соціальної впевненості та адаптивності у взаємодії з оточенням.

3.3 Практичні рекомендації для психологів з організації супроводу сімей з метою створення умов для розвитку здорової самооцінки в підлітків

Рекомендації для батьків щодо виховання підлітків

Поважайте унікальність дитини. Ваш підліток – не ваша копія. У нього своє життя, своє бачення і свої цілі. Не змушуйте його йти вашим шляхом – дозвольте обирати власний.

Приймайте дитину такою, якою вона є. Підліток має свої сильні й слабкі сторони – як і кожна людина. Замість того, щоб критикувати, підтримуйте і допомагайте розвивати позитивні якості.

Показуйте любов і підтримку. Нехай дитина завжди знає, що ви її любите – не за досягнення, а просто так. Ця впевненість – основа її емоційної стабільності.

Будьте доброзичливими. У вихованні краще працюють довіра, повага й заохочення, ніж покарання чи критика. Спробуйте домовитися, а не тиснути.

Встановіть чіткі правила. Обмежень має бути небагато, але вони мають бути зрозумілими й послідовно дотримуваними. У межах дозволеного дайте дитині свободу.

Не ображайте особистість дитини. Критикуйте не саму дитину, а її вчинки. Наприклад: «Ти зробив поганий вчинок, але я знаю, що ти добра і розумна людина, і зможеш краще».

Починайте з прохання. Найкраще – просити й пояснювати. Якщо підліток не реагує, тоді можна подумати про покарання. Але воно має бути справедливим і зрозумілим для дитини. Пам'ятайте: головне, щоб дитина боялася зробити шкоду, а не самого покарання.

Не згадуйте старі помилки. Якщо вже покарали – пробачили. Не принижуйте дитину, не повертайтеся до минулого. Покарання не повинно знецінювати особистість підлітка.

Як допомогти підлітку поводитися краще: психологічні поради для батьків
Почніть із себе. Найкращий спосіб навчити дитину гарної поведінки – показувати її власним прикладом. Те, як ви поведетесь у щоденному житті, буде орієнтиром для підлітка.

Змініть умови, а не дитину. Часто проблему можна вирішити, змінюючи не поведінку дитини, а ситуацію довкола неї – режим дня, оточення, звички в родині.

Говоріть чітко й позитивно. Коли звертаєтесь до підлітка, краще казати, що саме ви хочете, щоб він зробив, а не на чому забороняєте. Наприклад: замість "Не кричи!" скажіть "Говори спокійніше, будь ласка".

Будьте реалістами. Ставте перед підлітком вимоги, які відповідають його віку й можливостям. Не очікуйте від нього дорослого мислення чи поведінки, якщо він ще тільки вчиться контролювати себе.

Менше покарань і нагород. У підлітковому віці система «за це похвалю – за те покараю» вже не така дієва. Важливіше – розмовляти, пояснювати свої рішення, чути думку дитини, знаходити компроміси.

Не використовуйте силу чи крик. Фізичні покарання або лайка можуть дати миттєвий результат, але в довгостроковій перспективі лише шкодять. Вони не вчать підлітка розуміти свої вчинки, не допомагають розвинути самоконтроль чи емпатію.

Замість крику – діалог. Спробуйте домовлятися з підлітками, пояснювати, чому ви хочете саме такої поведінки, слухати їхні аргументи та враховувати їхню точку зору.

Як правильно карати підлітка: психологічні поради для батьків

Покарання не повинно шкодити. Воно не має завдавати болю – ані фізичного, ані емоційного. Головна мета – навчити, а не зламати.

Справедливість – понад усе. Якщо підліток вважає покарання справедливим, він сприйме його без образ. Якщо ж у нього виникне відчуття несправедливості – це викличе злість, замість бажання щось змінити.

Покарання має викликати усвідомлення помилки, а не приниження. Якщо дитину карають з любов'ю і повагою, вона скоріше за все задумається над своєю поведінкою. Але коли у покаранні немає співчуття – воно виглядає як жорстокість.

Не можна карати дитину:

За риси темпераменту (наприклад, непосидючість, плаксивість чи повільність).

Під час їжі.

Якщо вона і так пережила невдачу чи розчарування – краще підтримати.

За випадкові помилки чи неуважність – краще пояснити, як уникнути цього в майбутньому.

На публіці – це принижує гідність дитини.

При інших дітях – це може викликати ревності, злість або навіть зруйнувати стосунки між ними.

За природну емоційність чи імпульсивність – підліток ще тільки вчиться себе контролювати.

Поспіхом, не розібравшись – краще пробачити, ніж несправедливо покарати.

Покарання – не єдиний метод. Його слід поєднувати з іншими засобами виховання. Необхідно враховувати вік, характер і стан дитини.

Контролюйте власні емоції. Батьківська реакція має бути спокійною і зваженою, без крику, гніву чи образ. Покарання, викликане емоційним зривом, може викликати докори сумління у батьків і образу в дитини.

Замість погроз – попередження. Постійні погрози породжують страх, озлобленість або зневагу. Якщо дитина звикає до погроз, вона може почати відповідати тим самим.

Уникайте принизливих покарань. Кожне покарання, яке дитина не розуміє або не сприймає, б'є по її самооцінці та почуттю власної гідності.

Виховання підлітка – це тонкий процес, у якому важливо не лише вказувати на помилки, а й вчити аналізувати свої вчинки, передбачати наслідки й розуміти, чому певні речі робити можна, а інші – ні. Підліткам потрібно допомагати усвідомити, що їхні дії мають результати, що порушення правил, норм і порядку призводить до певних наслідків, а покарання – це не лише засіб стримування, а й спосіб вказати на межі. Важливо не карати імпульсивно, не принижувати, не карати на очах інших чи без пояснень. Покарання має бути справедливим, обґрунтованим і поданим з повагою до особистості дитини. Натомість дорослі мають навчати мислити: «Що буде, якщо я зроблю це?», «До чого це може призвести?». Саме це – основа відповідального дорослого життя.

Дуже важливо виховувати підлітків у дусі "золотих правил", які варто не нав'язувати, а формувати разом із ними, роблячи це через довіру та повагу. Розвивайте в дитини самооцінку – підтримуйте її, допомагайте відкривати сильні сторони, заохочуйте до діяльності, яка приносить успіх і задоволення. Підліток повинен розуміти: його майбутнє та щастя залежать від нього самого. У нього мають бути справжні друзі, а батьки – сприяти такій дружбі, підтримувати і спрямовувати. Навчайте підлітка спілкуватися – це не просто слова, а цілий комплекс навичок: вміння слухати, вести розмову, проявляти повагу й емпатію.

Розвитку корисних навичок сприяють шість умов: щира любов і підтримка від батьків, доброзичливе ставлення до інших, охайний зовнішній вигляд і манери, можливість спостерігати за зразками доброго спілкування, висока самооцінка та впевненість у собі, а також достатній словниковий запас. Якщо ці умови дотримуються, дитина краще розвивається й відчуває себе впевнено в соціумі. Також варто стимулювати інтелектуальний розвиток підлітків,

допомагати їм розкривати здібності та інтереси, оточити їх турботою та любов'ю з раннього віку.

Усе починається з сім'ї: доброзичлива атмосфера вдома, взаємоповага між батьками, підтримка один одного, спільне проведення часу та рівноправні стосунки – усе це формує внутрішній світ підлітка значно глибше, ніж будь-які слова. Важливо, щоб батьки самі демонстрували те, чого вимагають: порядність, відповідальність, щирість, працьовитість.

Потрібно стежити, щоб підліток не став залежним від комп'ютера чи телевізора. Надмірне сидіння перед екранами не тільки краде час, а й гальмує формування здорової самооцінки. Такі підлітки стають дратівливими, імпульсивними, їм важко зрозуміти інших і контролювати себе. Саме тому дітей потрібно залучати до спорту, музики, читання, творчості та корисної праці. Важливо виховувати відповідальність, порядність і дисципліну не лише на словах, а й у щоденній практиці.

Не робіть за підлітка того, що він може зробити сам. Давайте йому простір для помилок, для навчання на власному досвіді. Поступово залучайте до домашніх справ, давайте можливість бути корисним. Нехай підліток відчує, що його внесок важливий. Привчайте його допомагати іншим, ділитися знаннями та навичками. Відвідуйте родинні заходи разом – це зміцнює зв'язок і формує відчуття єдності.

Будьте вимогливими, але не авторитарними. Діти, яких виховують у родині із високими, але розумними вимогами, зазвичай мають вищу самооцінку, краще розвивають свої здібності й готові до дорослого життя. Проте пам'ятайте: на виховання потрібен час. Діти не стають відповідальними відразу – вони вчаться через практику, через досвід, через приклад.

Головне – зробити життя підлітка змістовним, наповненим цікавими та корисними справами, дати йому змогу розкритися, знайти своє місце у світі, відчутти себе потрібним, здатним і щасливим.

Насамперед, важливо не вчити підлітка того, чого самі не знаєте. Для правильного виховання батьки повинні розуміти як вікові, так і індивідуальні

особливості розвитку дитини. Не слід сприймати підлітковий вік як щось, чим батьки можуть хизуватися чи приписувати собі. Варто довіряти своїй дитині, дозволяти їй робити помилки, бо саме це вчить відповідальності та вміння виправляти ситуацію. Підлітки мають відчувати впевненість у собі, тому не можна ставитися до них зверхньо. Водночас, важливо бути послідовними у вимогах, однак не через покарання, а через сталі правила, спокійний тон та повагу. Терпіння – це ознака сили, а не слабкості, тому нетерплячість лише шкодить стосункам. Слід змінити авторитарний підхід («зроби, бо я так сказав») на такий, що мотивує через розуміння користі дій. Також варто вчити підлітків приймати рішення самостійно і нести за них відповідальність. Коли оцінюєте свою дитину, не зосереджуйтеся лише на негативі – вказуйте на позитивні зміни й не порівнюйте її з іншими, а порівнюйте з її власним минулим. І найголовніше – не кажіть, що у вас немає часу на дитину, бо саме ви є її головним прикладом. Справжнє виховання – це приклад особистості, цінностей, манери спілкування, ставлення до життя. Якщо ми хочемо, щоб діти були щасливими, потрібно самим постійно навчатися – педагогіки, психології, права.

Загалом, ефективне виховання залежить від рівня взаєморозуміння між дорослими й дітьми. Для цього важливо не лише відвідувати заняття, а й активно брати участь у навчально-методичній роботі: у ролі учасника, експерта, діагноста. За потреби батьків та вчителів мають підтримувати психологи. Вони повинні регулярно проводити просвітницьку роботу, яка має бути цікавою, сучасною та змістовною. Однією з форм такої роботи є неформальні зустрічі, де головне не лише говорити, а вміти слухати інших, щоб виявити справжні проблеми. Практичному психологу важливо чітко усвідомлювати межі своєї компетенції та бути готовим до вирішення нагальних питань. Серед батьків, які звертаються до психолога, є ті, хто хоче переконатися, що з дитиною все гаразд. Але часто така зацікавленість супроводжується тривогою, а іноді – несприйняттям порад. Водночас велику роль відіграє психологічна атмосфера у школі. Шкільний психолог може проводити індивідуальні обстеження та надавати консультації, особливо якщо це відбувається в доступній, ігровій

формі. Практичний психолог повинен мати запас розвивальних вправ і знати, як навчити батьків правильно їх застосовувати.

Іноді дорослі, керуючись власним негативним досвідом, перетворюють цікаві заняття на нудну рутину, що шкодить розвитку дитини. Інша категорія звернень – це прагнення розвинути в дитині таланти та здібності: музичні, художні, мовні. Батьки хочуть зробити якнайкраще, але часто перебільшують свої можливості в оцінці здібностей дитини. Саме тут важлива роль психолога, який допоможе уникнути помилок, пояснить важливість всебічного розвитку й підкаже, як не тиснути на дитину. Крім того, варто зважати на ранні прояви інтелектуальних здібностей, супроводжувати розвиток дитини й забезпечити умови для її гармонійного зростання. Усе це потребує чіткої співпраці між батьками, школою й фахівцями.

Щоб не заважати психічному розвитку дитини, важливо створити умови для її повноцінного зростання. Інакше це може ускладнити її індивідуальний розвиток. Часто практичні психологи стикаються з поведінковими труднощами у дітей – такими як замкнутість, сором'язливість, агресія, невпевненість у собі, мрійливість, емоційна нестабільність, підвищена чутливість. Щороку таких випадків стає дедалі більше.

Є три основні причини, що спричиняють проблемну поведінку у дітей:

Брак знань у батьків про особливості вікового розвитку дошкільнят. Через це батьки часто перебільшують очікування від дитини, прагнучи бачити її слухняною й "зручною", не дозволяють їй бути самостійною. Вирішення проблеми полягає в тому, щоб батьки навчилися об'єктивно оцінювати розвиток самооцінки дитини, знали ключові етапи розвитку, змінили стиль спілкування, уникали надмірного контролю.

Психоневрологічні порушення у дітей. До них належать неврози, психосоматичні розлади, легкі порушення мозкової діяльності, затримка розумового розвитку. Такі стани можуть призводити до помилок у поведінці та труднощів у розвитку. У таких випадках важливо своєчасно звертатися до фахівців – дитячого психотерапевта, нейропсихолога чи психіатра.

Невдалий підхід до виховання. Надмірна суворість, залякування, фізичні покарання або навпаки – повна байдужість до дитини – можуть призвести до агресії, впертості, недовіри або втрати самоконтролю. Важливо проводити просвітницьку роботу з батьками: організовувати семінари, тренінги, клуби, де вони зможуть отримати практичні навички спілкування з дітьми, переглянути власні переконання і стилі виховання.

Психологи виокремлюють три типи неадекватного батьківського впливу:

Жорсткий контроль або повна байдужість. З одного боку – батьки надмірно контролюють дитину, змушуючи її діяти за шаблонами "ідеальної поведінки". З іншого – взагалі не цікавляться нею, що теж шкодить розвитку.

Гіперопіка і надсоціалізоване виховання. Батьки постійно турбуються про досягнення дитини, її місце серед однолітків, що викликає у неї тривожність і страх невдач.

Культ дитини. У родині дитина стає центром уваги, її ідеалізують, усе підпорядковують її бажанням, що формує егоїзм і невміння рахуватися з іншими.

На практиці важливо пам'ятати: діти мають високу здатність до навчання й розвитку, але ще не сформовані повністю ні фізично, ні психічно. Тому в роботі з ними треба враховувати їхні можливості та не перевантажувати. Нові програми мають відповідати віковим потребам, не лише стимулювати розумовий розвиток, а й берегти нервову систему дитини.

Висновки до третього розділу

Основним результатом тренінгу стало усвідомлення учасниками важливості діалогового спілкування, яке враховує емоційні потреби підлітків і покращує формування їхньої здорової самооцінки. Батьки навчилися розпізнавати ознаки авторитарного, хаотичного та демократичного стилів виховання, а також оцінили свої наслідки для розвитку особистості дитини. Особливу увагу було приділено демократичному стилю, який сприяє співпраці,

повазі до думки підлітка та виховання самостійності, що забезпечує комфортну адаптацію в соціумі.

Практичні вправи, такі як «Глечик емоцій» та «Мозаїка стилів виховання», допомогли учасникам візуалізувати вплив батьківських реакцій на емоційний стан дітей і зрозуміти, як уникати придушення своїх почуттів. Вправа «Ми – батьки» стимулювала саморефлексію, дозволивши учасникам переосмислити своє очікування від дітей і власну відповідальність у виховному процесі. Завдяки вправі «Чарівна корзинка» батьки закріпили отримані знання та визначили практичні інструменти для ефективної взаємодії, зокрема методи вирішення конфліктів і врахування емоцій у спілкуванні.

Тренінг також сприяв створенню доброзичливої атмосфери, де учасники могли відкритися поділитися сумнівами та проблемними ситуаціями, отримуючи підтримку як від психолога, так і від інших батьків. Рефлексія та перевірка очікувань показали, що всі учасники досягли поставлених цілей, зокрема краще зрозуміли потреби своїх дітей і отримали впевненість у реалізації нових підходів до виховання.

У підсумку тренінг не лише поглибив знання батьків про психологію підлітків, а й надав їм практичні навички для налагодження конструктивного діалогу, подолання міжособистісних бар'єрів і створення гармонійних сімейних стосунків. Учасники залишили захід із мотивацією отримання отриманих знань у повсюдному житті, що сприятиме зміцненню взаєморозуміння та любові у їхніх сім'ях.

Проведений тренінг «Стилі виховання в сімейному колі» продемонстрував високу ефективність у трансформації батьківських підходів до виховання та покращенні взаємодії з підлітками, що підтверджується результатами повторного дослідження за методикою Варги–Століна. Основним досягненням стало значне зростання частки батьків, які застосовують стиль «Кооперація» – з 14% до 50%. Цей стиль, що базується на рівноправній взаємодії, повазі до думки дитини, підтримці її самостійності та емоційній залученості, сприяє формуванню у підлітків адекватної самооцінки, впевненості у власних силах і соціальної

адаптивності. Збільшення кількості батьків, які обрали цей підхід, свідчить про їхнє усвідомлення важливості діалогового спілкування та створення довірливих стосунків у сім'ї.

Позитивні зміни також спостерігаються у зменшенні деструктивних стилів виховання. Частка стилю «Маленький невдаха» знизилася з 23% до 13%, що вказує на скорочення критичного та принижувального ставлення до дітей. Стиль «Авторитарна гіперсоціалізація» зменшився з 20% до 10%, демонструючи відмову батьків від надмірного контролю та тиску. Стиль «Симбіоз» скоротився з 30% до 20%, що відображає зростання довіри до самостійності підлітків і зменшення гіперопіки. Крім того, стиль «Прийняття-відторгнення» знизився з 13% до 7%, вказуючи на зниження емоційної відстороненості чи амбівалентності у ставленні до дітей. Ці зміни підтверджують, що тренінг допоміг батькам переосмислити власні виховні стратегії та зосередитися на створенні сприятливого психологічного клімату в сім'ї.

Учасники тренінгу усвідомили ключові принципи ефективної взаємодії з підлітками: прийняття дитини такою, якою вона є, без порівнянь з іншими; повага до її думки та почуттів; уникнення осуду, приниження чи надмірного контролю; підтримка відкритого діалогу та надання простору для самостійності. Ці принципи стали основою для формування гармонійних батьківсько-дитячих стосунків, які сприяють розвитку емоційної стабільності, впевненості та здорового самосприйняття у підлітків.

Таким чином, тренінгова програма досягла поставлених цілей, забезпечивши перехід від авторитарних і деструктивних моделей виховання до партнерських, заснованих на емпатії, довірі та повазі. Отримані результати свідчать про створення умов для здорового розвитку особистості підлітка, підвищення його самооцінки та соціальної адаптивності. Впровадження набутих знань і навичок у повсякденне життя батьків сприятиме зміцненню сімейних зв'язків і формуванню психологічно благополучного середовища для зростання дітей.

ВИСНОВКИ

Враховуючи вищевикладене можна сформулювати наступні висновки:

Типи та стилі сімейного виховання мають значний вплив на розвиток особистості дітей, оскільки вони визначають основи взаємодії між батьками та дітьми, формуючи базові уявлення про себе, інші особистості та навколишній світ. Зокрема, можна виділити чотири основних стилі виховання: авторитарний, авторитетний, ліберальний та неупереджений.

Авторитарний стиль характеризується строгими правилами та обмеженнями, де батьки займають домінуючу позицію, що може призвести до розвитку в дитини пасивності, низької самооцінки, а також залежності від зовнішнього контролю. Авторитетний стиль, навпаки, ґрунтується на взаємній повазі та підтримці, що сприяє розвитку у дітей самоконтролю, відповідальності та здорової самооцінки. Ліберальний стиль виховання характеризується недостатньою дисципліною і контролем, що може призвести до проблем із встановленням меж, однак дозволяє дитині розвивати самостійність та креативність. Неупереджений стиль, коли батьки відсутні в ролі активних вихователів, часто створює нестабільне середовище для розвитку дитини, призводячи до емоційної відчуженості.

Різні стилі виховання безпосередньо впливають на становлення особистості підлітка. Наприклад, підлітки з авторитарних сімей можуть страждати від низької самооцінки та соціальних проблем через відсутність автономії, тоді як підлітки, виховані в умовах авторитетного стилю, мають більшу стійкість до стресів, кращі навички вирішення конфліктів та високий рівень соціальної адаптації. Ліберальні батьки можуть виховувати дітей, які мають розвинену самостійність, але можуть бути схильні до відсутності дисципліни, що виявляється у підлітковому віці у вигляді невміння контролювати свої вчинки.

Соціокультурні зміни, зокрема глобалізація, урбанізація та зміни в економічній ситуації, істотно впливають на батьківство в Україні та світі. В

Україні, як і в інших країнах, спостерігається тенденція до змішування традиційних та сучасних підходів до виховання. Батьки все більше орієнтуються на індивідуальні підходи до дітей, що часто супроводжується зменшенням використання авторитарних методів. Водночас соціальні мережі та зміни в освітньому середовищі впливають на сімейне життя, створюючи нові можливості для батьківства, але також нові виклики, пов'язані з впливом зовнішніх факторів на виховання дітей.

Отже, стиль виховання має вирішальний вплив на формування особистості підлітка, а соціокультурні зміни формують нові тенденції та підходи до батьківства, що вимагає від батьків гнучкості та адаптації до нових умов.

Дослідження було спрямоване на вивчення впливу стилів батьківського виховання на емоційний розвиток, поведінкові особливості та соціальну адаптацію дітей, зокрема підлітків. Актуальність теми обумовлена значущістю стилю виховання для особистісного становлення дитини, її самооцінки та адаптаційних можливостей. Завдання дослідження включали аналіз теоретичних підходів до класифікації стилів виховання, дослідження їхнього впливу на психологічний стан дітей, проведення емпіричного дослідження для виявлення переважаючих стилів у сім'ях, а також розробку і впровадження тренінгової програми для корекції стилів виховання з метою розвитку адекватної самооцінки підлітків.

У дослідженні взяли участь 30 учнів 9 класу віком 14-15 років, що перебувають на етапі активного психологічного становлення. Вибірка включала учнів з різних типів сімей, що дозволило врахувати вплив родинної структури на емоційне сприйняття батьків. Дослідження проходило в три етапи: констатувальний (аналіз наукових джерел, первинна діагностика), формувальний (реалізація психокорекційного тренінгу) та контрольний (повторна діагностика та аналіз змін).

Результати дослідження показують, що більшість підлітків відчують позитивний інтерес з боку батьків, зокрема 40% оцінюють його як високий. Однак 47% підлітків зазначили середній рівень позитивного інтересу, що вказує

на деякі обмеження в увазі з боку батьків. Лише 13% відзначають низький рівень підтримки.

Щодо директивності, 20% підлітків відчувають високий рівень авторитарного контролю з боку батьків, 50% – середній, а 30% – низький. Це вказує на різноманітні стилі виховання в родинах.

За шкалою ворожості 10% підлітків мають високий рівень конфліктності з батьками, 47% – середній, а 43% – низький, що свідчить про переважно гармонійні відносини з невеликими періодичними напруженнями.

Відносно автономії, більшість підлітків (80%) відчувають достатню свободу дій, але 20% вказують на її обмеження з боку батьків.

Рівень непослідовності в поведінці батьків є різним: 23% підлітків відзначають високий рівень нестабільності, 40% – середній, а 37% – низький. Це вказує на різну стабільність у виховних практиках батьків.

Загалом, дослідження вказує на переважно позитивні відносини між підлітками та батьками, але також на наявність деяких труднощів у взаєморозумінні та вихованні.

За результатами дослідження стилів батьківського ставлення до підлітків було виявлено п'ять основних стилів взаємодії батьків з дітьми. Стиль «маленький невдаха» відзначають 23% учнів, де батьки надмірно контролюють своїх дітей, сприймаючи їх як невдах або нездатних до самостійності, що обмежує їх свободу та здатність до розвитку. Стиль «авторитарна гіперсоціалізація» виявлено у 20% учнів, де батьки встановлюють жорсткі вимоги, що призводить до зниження самооцінки підлітків і пасивного спілкування з іншими людьми. 30% учнів відносять своїх батьків до стилю «симбіоз», коли батьки підтримують емоційну близькість і увагу до внутрішніх переживань дитини, що сприяє розвитку глибоких емоційних зв'язків, але може обмежувати незалежність підлітка. Стиль «прийняття-відторгнення» виявлено у 13% учнів, де батьки одночасно підтримують і відкидають певні риси поведінки дитини, що створює у підлітка відчуття невизначеності у стосунках. Стиль «кооперація» (14%) передбачає активну співпрацю між батьками та дітьми, що

позитивно впливає на самооцінку підлітка та його мотивацію до досягнення результатів. Найбільш ефективними є стилі «симбіоз» і «кооперація», які сприяють емоційному розвитку та підтримують самостійність підлітків, тоді як стилі «маленький невдаха» та «авторитарна гіперсоціалізація» можуть призводити до проблем із самооцінкою та соціальною адаптацією.

За результатами діагностики 30 учнів за допомогою анкети «Моя сім'я» були отримані такі результати: 30% дітей повідомили про благополучні сімейні стосунки, що свідчить про гармонію в родині, 33% – про середній рівень благополуччя, без серйозних конфліктів, але з певними труднощами. 20% учнів відзначили задовільний рівень стосунків, що вказує на більш позитивне сприйняття ситуації, а 17% переживають труднощі у взаєминах, що свідчить про наявність проблем у родині. Аналіз показав, що в 73% сімей основну виховну роль відіграє мати, у 17% – батько, а в 10% сімей батьки мають рівний виховний вплив. Отже, більшість учнів знаходяться в умовах достатнього або середнього рівня благополуччя, а роль матері як основного вихователя є поширеною, що може впливати на розвиток дітей.

Встановлено взаємозв'язок між рівнем стосунків у сім'ї та типом батьківського ставлення до дітей. У родинях з благополучними стосунками переважає стиль «Симбіоз» (6 учнів), що свідчить про гармонійні стосунки, з окремими випадками стилів «Прийняття-відторгнення», «Кооперація» та «Авторитарна гіперсоціалізація». У родинях з менш благополучними стосунками найбільш поширений стиль «Симбіоз», але також присутні «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Прийняття-відторгнення», що вказує на певні труднощі у вихованні. У родинях із задовільними стосунками переважає стиль «Симбіоз», але спостерігаються й інші стилі, що відображають різноманітні проблеми у стосунках. У неблагополучних сім'ях домінують стилі «Маленький невдаха» та «Авторитарна гіперсоціалізація», що вказує на негативне сприйняття дітей і жорсткий контроль з боку батьків. Загалом, таблиця демонструє, що благополучні сімейні стосунки супроводжуються більш

підтримуючими стилями виховання, тоді як у сім'ях з проблемами переважають більш жорсткі та емоційно відчужені стилі.

Результати методики «Сімейна кінетичний малюнок сім'ї» серед 30 учнів виявили різні аспекти сімейних стосунків, що впливають на психологічний стан підлітків. 50% учнів зобразили здорові сімейні стосунки, де всі члени родини присутні на малюнках, усміхнені, що свідчить про гармонію та спокій у родині. У 40% випадків спостерігалися відхилення в стосунках, зображення сумних, відокремлених від батьків дітей, що вказує на емоційну напругу та конфлікти. 10% учнів продемонстрували низький рівень батьківської участі, зображуючи себе страхливими та напруженими, що також супроводжувалося темними кольорами і агресивними елементами в малюнках. Аналіз симптомокомплексів показав, що 50% сімей мають сприятливі умови, 30% характеризуються конфліктами, що ведуть до тривожності, 15% підлітків мають занижену самооцінку, а 5% демонструють ворожість до батьків. Це підтверджує важливість позитивного батьківського ставлення для психоемоційного здоров'я підлітків, в той час як негативні стосунки, конфлікти та емоційна холодність можуть призвести до проблем з самооцінкою, тривожністю та агресією.

Отже, негативні сімейні стосунки, конфлікти, низька батьківська участь або емоційне відчуження мають значний вплив на психологічне здоров'я підлітків, викликаючи тривожність, знижену самооцінку, агресію або ворожість. Позитивне батьківське ставлення, емоційна підтримка та гармонійні стосунки в родині сприяють здоровому психоемоційному розвитку дітей.

Основним результатом тренінгу стало усвідомлення учасниками важливості діалогового спілкування, яке враховує емоційні потреби підлітків і покращує формування їхньої здорової самооцінки. Батьки навчилися розпізнавати ознаки авторитарного, хаотичного та демократичного стилів виховання, а також оцінили свої наслідки для розвитку особистості дитини. Особливу увагу було приділено демократичному стилю, який сприяє співпраці, повазі до думки підлітка та виховання самостійності, що забезпечує комфортну адаптацію в соціумі.

Практичні вправи, такі як «Глечик емоцій» та «Мозаїка стилів виховання», допомогли учасникам візуалізувати вплив батьківських реакцій на емоційний стан дітей і зрозуміти, як уникати придушення своїх почуттів. Вправа «Ми – батьки» стимулювала саморефлексію, дозволивши учасникам переосмислити своє очікування від дітей і власну відповідальність у виховному процесі. Завдяки вправі «Чарівна корзинка» батьки закріпили отримані знання та визначили практичні інструменти для ефективної взаємодії, зокрема методи вирішення конфліктів і врахування емоцій у спілкуванні.

Тренінг також сприяв створенню доброзичливої атмосфери, де учасники могли відкритися поділитися сумнівами та проблемними ситуаціями, отримуючи підтримку як від психолога, так і від інших батьків. Рефлексія та перевірка очікувань показали, що всі учасники досягли поставлених цілей, зокрема краще зрозуміли потреби своїх дітей і отримали впевненість у реалізації нових підходів до виховання.

У підсумку тренінг не лише поглибив знання батьків про психологію підлітків, а й надав їм практичні навички для налагодження конструктивного діалогу, подолання міжособистісних бар'єрів і створення гармонійних сімейних стосунків. Учасники залишили захід із мотивацією отримання отриманих знань у повсякденному житті, що сприятиме зміцненню взаєморозуміння та любові у їхніх сім'ях.

Основним результатом тренінгу стало усвідомлення учасниками важливості діалогового спілкування, яке враховує емоційні потреби підлітків і покращує формування їхньої здорової самооцінки. Батьки навчилися розпізнавати ознаки авторитарного, хаотичного та демократичного стилів виховання, а також оцінили свої наслідки для розвитку особистості дитини. Особливу увагу було приділено демократичному стилю, який сприяє співпраці, повазі до думки підлітка та виховання самостійності, що забезпечує комфортну адаптацію в соціумі.

Практичні вправи, такі як «Глечик емоцій» та «Мозаїка стилів виховання», допомогли учасникам візуалізувати вплив батьківських реакцій на емоційний

стан дітей і зрозуміти, як уникати придушення своїх почуттів. Вправа «Ми – батьки» стимулювала саморефлексію, дозволивши учасникам переосмислити своє очікування від дітей і власну відповідальність у виховному процесі. Завдяки вправі «Чарівна корзинка» батьки закріпили отримані знання та визначили практичні інструменти для ефективної взаємодії, зокрема методи вирішення конфліктів і врахування емоцій у спілкуванні.

Тренінг також сприяв створенню доброзичливої атмосфери, де учасники могли відкритися поділитися сумнівами та проблемними ситуаціями, отримуючи підтримку як від психолога, так і від інших батьків. Рефлексія та перевірка очікувань показали, що всі учасники досягли поставлених цілей, зокрема краще зрозуміли потреби своїх дітей і отримали впевненість у реалізації нових підходів до виховання.

У підсумку тренінг не лише поглибив знання батьків про психологію підлітків, а й надав їм практичні навички для налагодження конструктивного діалогу, подолання міжособистісних бар'єрів і створення гармонійних сімейних стосунків. Учасники залишили захід із мотивацією отримання отриманих знань у повсякденному житті, що сприятиме зміцненню взаєморозуміння та любові у їхніх сім'ях.

Проведений тренінг «Стилі виховання в сімейному колі» продемонстрував високу ефективність у трансформації батьківських підходів до виховання та покращенні взаємодії з підлітками, що підтверджується результатами повторного дослідження за методикою Варги–Століна. Основним досягненням стало значне зростання частки батьків, які застосовують стиль «Кооперація» – з 14% до 50%. Цей стиль, що базується на рівноправній взаємодії, повазі до думки дитини, підтримці її самостійності та емоційній залученості, сприяє формуванню у підлітків адекватної самооцінки, впевненості у власних силах і соціальної адаптивності. Збільшення кількості батьків, які обрали цей підхід, свідчить про їхнє усвідомлення важливості діалогового спілкування та створення довірливих стосунків у сім'ї.

Позитивні зміни також спостерігаються у зменшенні деструктивних стилів виховання. Частка стилю «Маленький невдаха» знизилася з 23% до 13%, що вказує на скорочення критичного та принижувального ставлення до дітей. Стиль «Авторитарна гіперсоціалізація» зменшився з 20% до 10%, демонструючи відмову батьків від надмірного контролю та тиску. Стиль «Симбіоз» скоротився з 30% до 20%, що відображає зростання довіри до самостійності підлітків і зменшення гіперопіки. Крім того, стиль «Прийняття-відторгнення» знизився з 13% до 7%, вказуючи на зниження емоційної відстороненості чи амбівалентності у ставленні до дітей. Ці зміни підтверджують, що тренінг допоміг батькам переосмислити власні виховні стратегії та зосередитися на створенні сприятливого психологічного клімату в сім'ї.

Учасники тренінгу усвідомили ключові принципи ефективної взаємодії з підлітками: прийняття дитини такою, якою вона є, без порівнянь з іншими; повага до її думки та почуттів; уникнення осуду, приниження чи надмірного контролю; підтримка відкритого діалогу та надання простору для самостійності. Ці принципи стали основою для формування гармонійних батьківсько-дитячих стосунків, які сприяють розвитку емоційної стабільності, впевненості та здорового самосприйняття у підлітків.

Таким чином, тренінгова програма досягла поставлених цілей, забезпечивши перехід від авторитарних і деструктивних моделей виховання до партнерських, заснованих на емпатії, довірі та повазі. Отримані результати свідчать про створення умов для здорового розвитку особистості підлітка, підвищення його самооцінки та соціальної адаптивності. Впровадження набутих знань і навичок у повсякденне життя батьків сприятиме зміцненню сімейних зв'язків і формуванню психологічно благополучного середовища для зростання дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев Ю. С. Неблагополучна сім'я як чинник розвитку агресивної поведінки у підлітків. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 13(4). С. 74-81.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-методологічні засади : Навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Варій М.Й. Загальна психологія: Навч. посіб. Львів: Край, 2005. 107 с
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / за ред. О.В. Скрипченко, Л.В. Долинської, З.В. Огороднійчука та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
5. Гордєєва Ж. В. Розвиток самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. К., 2007. 45 с.
6. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
7. Заброцький М.М. Основи вікової психології : навч. посіб. Тернопіль: НК Богдан. 2006. 112 с.
8. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 8-16.
9. Калмикова Л. В. Вплив різних типів неблагополучних сімей на поведінку і розвиток підлітків. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2010. № 2. С. 94-98.
10. Кротенко В. І. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 290-293.
11. Максименко С.Д. Загальна психологія. Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2000. 182 с.

12. Матейко Н. Вплив сімейного виховання на формування адиктивної поведінки дітей і підлітків. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2014. Вип. 18. С. 142-146.
13. Можайкіна О. С. Основні фактори впливу сім'ї на формування відхилень у поведінці підлітків. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2012. Вип. 18. С. 180-185.
14. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. 4-те вид., допов. Київ : Кондор, 2007. 656 с.
15. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Київ: Центр навч. л-ри, 2005. 624 с
16. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 415 с.
17. Павелків Р. В. «Вікова психологія»: підручник. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
18. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія: Навч. - метод. посібник для студ. вузів. Суми : Університетська книга, 2006 . 219 с.
19. Практикум із групової психокорекції : підручник. Мелітополь : вид-во Мелітоп. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. 412 с.
20. Психологічні особливості раннього дорослого віку. URL: <https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452507/s-14?page=5>.
21. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / уклад.: М.В.Лемак, В.Ю.Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с. : іл.
22. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності) : Навч. посіб. М-во освіти і науки України; за ред. М. В. Левківського. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
23. Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї. Практична психологія та соціальна робота. 2006. №9. С.30-35.

24. Трофаїла Н. Д. Дитячо-батьківські відносини в молодшому шкільному віці. URL: <http://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/13906>.
25. Ханко С. Детермінація психічного здоров'я школяра. Київ, 2018. С. 6-8.
26. Чіп Р. Психологічні особливості розвитку ідентичності підлітка в умовах дисфункційної сім'ї. Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія. 2015. Вип. 37. С. 213–224.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги – В. Століна

Прізвище, ім'я На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
1. Я поважаю свою дитину.
2. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
3. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
4. Я відчуваю до дитини прихильність.
5. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
6. Моя дитина часто неприємна мені.
7. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
8. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
9. Я відчуваю роздратування щодо своєї дитини.
10. Моя дитина нічого не досягне в житті.
11. Мені здається, що діти знуцаються над моєю дитиною.
12. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, окрім презирства, нічого не варті.
13. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
14. Моя дитина поводиться спеціально, щоб дошкулити мені.
15. Моя дитина вбирає в себе все погане, як губка.
16. Мою дитину важко навчити гарних манер, як не старайся.
17. Дитину потрібно тримати у строгих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
18. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
19. Я схвалюю свою дитину.

20. До моєї дитини липне все погане.
21. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
22. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би.
23. Я жалію свою дитину.
24. Я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими й у поведінці, й у судженнях.
25. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
26. Мені шкода, що моя дитина росте й дорослішає.
27. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
28. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
29. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
30. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
31. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати й думку дитини.
32. Головна причина примх моєї дитини – егоїзм, упертість і лінь.
33. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона посвоєму має рацію.
34. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
35. Я завжди зважаю на свою дитину.
36. Я відчуваю приязнь до дитини.
37. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
38. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час із дитиною.
39. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне й безхмарне дитинство.
40. Іноді мені здається, що моя дитина – не здатна ні на що хороше.
41. Я поділяю захоплення своєї дитини.
42. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
43. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
44. Моя дитина часто дратує мене.
45. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
46. Суворі дисципліна в дитині розвиває сильний характер.

47. Я не довіряю своїй дитині.
48. За суворе виховання діти дякують потім.
49. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
50. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
51. Я поділяю інтереси своєї дитини.
52. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
53. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
54. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
55. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
56. Нерідко я захоплююсь своєю дитиною.
57. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
58. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї
59. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам

Ключі:

- 1 «Прийняття-відторгнення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
- «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
- «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
- «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
- «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

«Кінетичний малюнок сім'ї»

Для проведення дослідження необхідні аркуш білого паперу (15x20, 21x29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка.

Інструкція: «Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою. Постарайся малювати людей, не "мультишок» і не людей, що складаються з паличок. Зображуй кожного, відтвори що-небудь, будь-яку дію». Не можна пояснювати, що позначає слово «сім'я», цим спотворюється сама суть дослідження. Якщо дитина запитує, що йому малювати, необхідно просто повторити інструкцію.

Час виконання завдання не обмежується (у більшості випадків воно триває не більше 35 хвилин). Під час малювання дитини слід зазначати в протоколі: послідовність малювання деталей; паузи більше 15 секунд; стирання деталей; спонтанні коментарі дитини; емоційні реакції та їх зв'язок з вмістом малюнка.

Після виконання завдання необхідно отримати максимум інформації вербальним шляхом. Зазвичай ставляться наступні питання:

Скажи, хто тут намальований?

Де вони знаходяться?

Що вони роблять? Хто це придумав?

Їм весело або нудно? Чому?

Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?

Хто з них найнещасніший? Чому?

Останні два питання провокують на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо дитина мовчить або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді. При опитуванні потрібно спробувати з'ясувати сенс намальованого дитиною: почуття до окремих членів сім'ї; чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося); що значать для дитини певні деталі малюнка (птахи, звірі і т. д.). При цьому по можливості слід уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, оскільки це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проектні

питання («Якщо замість пташки була б намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти з собою?» і т. п.).

Після опитування можна (але необов'язково) попросити дитину вирішити шість умовних ситуацій: три з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, три - позитивні. Російський психолог Є. І. Рогов пропонує наступні шість ситуацій:

Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав йти з собою?

Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

Ти будуєш з конструктора будинок (вирізаєш паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?

Ти маєш ... квитків (їх кількість на один менше, ніж членів сім'ї) у кінокартину. Хто залишиться вдома?

Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся родина сіла грати, але вас на одну людину більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Інтерпретацію малюнка умовно можна розділити на три частини:

Аналіз структури «Малюнка сім'ї».

Інтерпретація особливостей графічних презентацій членів сім'ї.

Аналіз процесу малювання.

Аналіз структури «Малюнка сім'ї» і порівняння складу намальованої і реальної родини.

Додаток В

Опитувальник соціалізації для школярів «Моя сім'я»

Мета: проаналізувавши відповіді школяра на запитання опитувальника, визначити рівень стосунків у сім'ї.

Інструкція: Дорогий друже! Твоїй увазі пропонується опитувальник з 24-х запитань. Прочитай кожне запитання й оціни ступінь його вираження для себе за такою системою оцінок: «5» – звичайно ні;

«4» – скоріше ні, ніж так; «3» – не знаю;

«2» – скоріше так, ніж ні; «1» – звичайно так.

Примітка. Для запитань 3, 11, 19 слід підкреслити у відповіді кого (маму чи тата, чи обох) стосується відповідь.

Чи гніваються батьки, якщо Ти сперечаєшся з ними?

Батьки часто допомагають Тобі виконувати домашні завдання?

З ким Ти частіше радишся – з мамою чи з татом (підкресли), коли потрібно прийняти якесь рішення?

Чи часто батьки погоджуються з Тобою, що вчитель був несправедливий до Тебе?

Чи часто батьки карають Тебе?

Чи правда, що батьки не завжди розуміють Тебе, Твій стан?

Чи правда, що Ти береш участь разом з батьками у вирішенні господарських питань?

Чи дійсно, що у Вашій сім'ї немає спільних занять і захоплень?

Чи часто у відповідь на Твоє прохання дозволити Тобі що-небудь батьки відповідають, що це неможна?

Чи буває так, що батьки настоюють на тому, щоб Ти не дружив (- ла) з кимось, хто їм не подобається?

Хто є головою у Вашій сім'ї – мати чи батько (підкресли)?

Чи насміхаються батьки над ким-небудь із Твоїх учителів?

Чи часто батьки під час розмови з Тобою бувають роздратовані?

Чи здається Тобі, що у Вашій сім'ї холодні недружні стосунки між батьками?

Чи правда, що у Вашій сім'ї мало допомагають один одному в домашніх справах?

Чи правда, що батьки не обговорюють з Тобою прочитаних книг, переглянутих телепередач, фільмів?

Чи вважають Тебе батьки вередливою дитиною?

Чи часто батьки наполягають на тому, щоб Ти чинив (-ла) згідно з їхніми бажаннями, говорячи, що вони розуміють це ліпше за Тебе?

Ти більше спілкуєшся з мамою чи з татом (підкресли)?

Чи часто батьки не схвалюють і не підтримують заходи, які організовує школа?

Чи батьки карають Тебе більш суворо, ніж інших дітей?

Чи часто Ти з батьками говориш відкрито, радишся щодо особистих проблем?

Чи правда, що у Тебе немає щоденних домашніх обов'язків?

Чи правда, що батьки не ходять з Тобою в театри, музеї, на виставки і концерти?